

Alperen'e

UKDE

UKDE KİTAPLIĞI: 64
MARAŞ TARİHİ SERİSİ: 26

Editör:

Yaşar ALPARSLAN
Serdar YAKAR

Görsel Yönetmen:

Alaaddin ORÇAN

Baskı – Cilt:

FA AJANS
Tel: 0344. 235 02 74

Kapak Tasarım:

Halil İbrahim TOKLU

Baskı Tarihi :

Mayıs 2009

Yazışma Adresi:

Vefa Kitap Kirtasiye
İsmetpaşa Mah. Borsa Cad.
Buket Sitesi Altı No 17/C
Tel: 0.344.225 13 00
KAHRAMANMARAŞ

Yrd. Doç. Dr. Nejla GÜNAY

100. YILINDA
**1909 MARAŞ'TA
ERMENİ OLAYLARI**

**Kahramanmaraş
2009**

Yrd. Doç. Dr. NEJLA GÜNAY

Kahramanmaraş'ta 1968'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Maraş'ta tamamladı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği Tarih Anabilim Dalı'ndan 1989'da mezun oldu.

1990 yılında öğretmen olarak atandı. Erzincan ve Ankara'da görev yaptı. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümü'nde yüksek lisansa başladı. "XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri" adlı yüksek lisans tezini 1999'da tamamladı. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'ne okutman olarak atandı.

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümü'nde "Maraş Ermenileri" adlı doktora tezini verdi. 2007'de doktor unvanını aldı. 2009'da yardımcı doçent oldu.

İlmi dergilerde çok sayıda makalesi yayınlandı.

Yayınlanmış diğer eserleri; Gediz Bibliyografyası (1999), XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri (2005), Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları (2007)'dir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
TAKDİM.....	9
ÖNSÖZ.....	29

GİRİŞ

MARAŞ'TA MÜSLÜMAN-ERMENİ İKİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN BOZULMASI.....	33
1.1896 Yılında Maraş'taki Karışıklıklar.....	37

BİRİNCİ BÖLÜM

ADANA OLAYLARI.....	41
1.Adana Olaylarının Sebepleri.....	41
2.Adana Olayları.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA'DA BAŞLAYAN OLAYLARIN ÇEVRE- YE YAYILMASI.....	51
1.Maraş'ta Meydana Gelen Olaylar.....	51
1.1.Maraş Şehir Merkezinde Meydana Gelen Olaylar.....	52
1.2.Pazarcık'ta Meydana Gelen Olaylar.....	54
1.3. Diğer Bölgelerde Meydana Gelen Olaylar ve Olayların Yatıştırılması.....	55

2. Olaylara Tepkiler.....	58
3. Olaylardan Zarar Görenlere Yapılan Yardımlar.....	59
4. Yargılamalar ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisi'nin Kararları.....	61
4.1. Yargılamalar Sırasında Zeytun'da Çıkan Olaylar.....	62
4.2. Maraş ve Çevresinde Çıkan Olayların Suçlarının Yargılanmaları.....	64
4.3. Göksun Kazası, Andırın Nahiyesi Anacık Köyü'nde Meydana Gelen Olaylar ve Yargılamalar.....	70
4.4. Kişifli Köyünde Meydana Gelen Olaylardan Dolayı Yargılananlar.....	72
4.5. Zeytun Ermenilerinin Yargılanması.....	74
4. 6. Maraş'taki Olaylarda Yargılananlar ve İşledikleri Suçlar.....	80
5. Yargılamalara Tepkiler.....	84
6. Firarda Olan Zeytunlular.....	85
7. Af Konusu.....	86
8. Divan-ı Harbi Örfi'nin Kaldırılması.....	87
SONUÇ.....	89
EKLER.....	93
KAYNAKÇA.....	103

KISALTMALAR

- ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
B: Receb
Bkz. : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ca. : Cemaziyelevvel
Çev. : Çeviren
DH.MUI. :Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Kalemi.
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
HR.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İ.ASK. :İrade Askerî
L. : Şevvâl
M. : Muharrem
N. :Ramazan
Ra. : Rebiyülevvel
S. : Safer
SVH : Salnâme-i Vilâyet-i Haleb
Ş. : Şaban
t.t. : Tarih tahminî
t.y. : Tarih yok
TTK : Türk Tarih Kurumu
vd. : ve diğlerleri
Vol. : Volume
Y.A.RES. : Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzat
Y.PRK.ZB. :Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı
Yay. :Yayınlayan
Z. : Zilhicce
Za. : Zilkade
s.: Sayfa
b.: Baskı
c.: Cilt
S: Sayı

Birlikte yaşamak bir çeşit kültür,
Kurulması çok zor Türke mahsus tür.
Kurmuş nice devlet Türkler târihte,
Birlikte yaşamış akvam, onda hür.

Her millet bir şeyde en öne çıkar,
Doğar, büyür, ölür, zamana bakar.
Kimi ticâretde, kimi devlette,
Kendin isbât eder göğe mih çakar.

Akvâm arasına atıp düşmanlık,
Yapmadı herhalde Batı insanlık.
Oyunu sürdürür başkası ile,
Çıkarır yurdumda yine fesadlık.

Mümkün mü dünyâ da her millet ırka,
Sağlamak bir vatan olsun bir fırka.
Beşerin aklına düşür bu şeyi,
Düşer birbirine kalmaz hiç halka.

Yaşar ALPARSLAN

TAKDİM

Neneme hep sorardım. Ermenilerle münâsebetiniz nasıldı diye. Noldu da aranız açıldı diye...

O şöyle derdi.

“Oğlum Ermenilerle münâsebetimiz çok iyi idi. Onlar bize çok yakındı, çok bağılı idi. Onlar bizim inançlarımıza karşı çok hürmetkârdı. Hatta yerine göre bizden, hele bizim yeni yetmelerden daha hürmetkârdı. Ramazan gelir. Gün içinde elinde yiyecek yola, sokağa çocuk salmazlardı. Çıkan olursa çağırır. Çocuğa yapmadıkları şey bırakmazlardı.

Bizim herifler, çocuklar askere giderdi. O da çok uzun giderlerdi. Askerlik uzun yıllar sürerdi. Ya döner ya dönmezlerdi. Geçim üstümüze kalırdı. Geçimi biz üslenirdik. Evde ip dokurduk. Bağlara göçerdik. Buralarda şire yapardık. Kendimize yeteceği koyardık. Kalanını satışa sunardık. Herifler dediğim gibi askerde. Dul çok. İp olsun, navrun olsun, şire olsun pazara götürürdük. Üstümüzde ızar. Bir elimiz yüzde ızarı tutar. Bir elimizde satlık taşıdığımız mal.

Pazara vardık mı Ermeniler hemen;

-Şu kadının malını alın. Bunlar Müslüman. Utanır, çekinir. Kocaları asker. Veya bu kadınlar dul, yoksul. İşleri güçleri var. Evde çocukları var. Zâten zor durumdalar. Çeksinler evlerine gitsinler, derlerdi.

Bizlerin nâmahreme karşı hassasiyetini dikkate alırlardı. Anlayış gösterirlerdi.

Aramızda Müslümanlarla olan her çeşit münâsebet onlarla da vardı. Evler iç içeydi. Evleri birbirinden perdeler bölerdi. Konuşmalar duyulurdu. Türkçe konuşurlardı. Herkes birbirini anlardı. Ermenilik onlar için çok az güven duydukları din ve birde millî şuurdu.

Hatta bizlere şöyle diyen de olurdu.

-Sizin dininiz hak, biz de biliyoruz ammâ. Bizim papazları aşmamız zor. Müslüman olursak dışlanırız. Yalnız kalırız. Toplum dışına atılırız. Anlayış görmeyiz. İstemediğimiz kadar düşman kazanırız.

Bazan sorardım. Size çıkıştıkları, sizden şikayetleri olur muydu. O da derdi. Allah rahmet etsin.

-Biz kış geceleri vakit geçirmek ve dînî duyguları te'yt için Battal Gazi türü kitaplar okurduk. Hanı bu tür kitaplarda karşında yüzbinler gavur olur. Az bir Müslüman kırılmadan, sonu gelmeden bunlarla muhâbe eder. Sürekli keser. Gavur biter Müslüman bitmezdi.

İşte bu ve bu tür kitapları okurken perde arkasından bazan seslenirlerdi.

-Yeter Allah'tan korkun. Anladık. Kesin kesin de bu kadar kesmeyin. Birazı kalsın. Bu kesme işini bu kadar kepekli ölçmeyin, yapmayın. Artık uyuyun, gibi şaka dolu serzenişte bulunurlardı.

Gülüştür geçerdik. Okumayı keserdik. Uyurduk. İnatlaşmazdık. Onlar da olayı büyütmezlerdi. Olay hiç yaşanmamış gibi olur, geçiştirilirdi.

Maraş yaz gelince durulmaz olurdu. Ovalar çeltik alanı. Bitek, sulak, bataklık. Sivri sinek yuvası. Doğan büyüyen sivri sinekler şehri kaplardı. Şehirde durulmaz olurdu. Bu defa herkesler bağlara çıkardı. Ermeni Türk fark etmezdi. Şehirde iç içelik sürdüğü gibi bağlarda da iç içelik sürerdi. Onlar bize, bizlere göre zengindi. En iyi

bağlar bahçeler onlarındı. Tabii bizlerin de vardı. Bağlarda bahçelerde akşam oldu mu sazlar çalınır, türküler okunur, şarkılar söylenirdi. Her taraftan nâmeler gelirdi. Sazlar sözlere eşlik eder oynanırdı. Bağlarda sazdan, sözden, sestten durulmaz olurdu.

Hâkim millet Türk olduğu için Türkler Ermenilere karşı kaba davranırdı. Söver sayardı. Onlarsa genellikle alttan alırlardı. Onlar şehirli, medenî insanlardı. Bizimkiler daha çok aşiret karakter, kavgacı insanlardı. Çocuklar bölünüp oynamazlardı. Birlikte oynarlardı. Onların çocukları, gençleri sövme nedir pek bilmezlerdi. Tabii arada aşklar da yaşanırdı.

Onlar da şire yapardı. Biz de şire yapardık. Fark yoktu. Üzüm aynı şekilde değerlendirilirdi. Bağlara berâber çıkılır, berâber inilirdi. Şehirdeki dostluk birliktelik yaylalarda da yaşanır, devam ederdi.. Gelmiyen yerler getirilir, yardımlaşılırdı.

Şire bir ihtiyaçtı. Çünkü şeker yoktu. Yiyecek de azdı. Şekerin, şekerli yiyeceklerin yerini doldururdu. Kışlık katık olurdu. Ara saatlerde açlığını bastırırdı. Misafire ikram edilirdi. Yüz ağartılırdı.

O zaman bağ çok. Her taraf bağ. Dere, tepe. Sanki boş yer yok. Toprağın bağ olabileceği bağ. Bahçe olabileceği bahçe.

Onun için de bağ tam bir meşğale. Adı üstünde insana bağ. Ermeninin kırsalda olanı az. Onlar daha çok şehirde. Çünkü aşiret millet değil. Kırsal daha çok Türkde. Onun için bağvatcılık, bağ tımarı ağırlıklı Türklerde. Onlar kazar. Onlar sürer. Onlar bağbatcılık yapar.

Ama yer gök bağ olunca tükenmez üzüm olur. Tükenmez şire istihsal edilir. Fazlası yakın vilâyetlere satış için götürülür. Satılır. Yerine başka şeyler getirilir. Takas mübâdele olur. Veya sâde parası getirilir.

Yani şire şehir için iyi bir kazanç kapısı olurdu. Mesela heriflerimiz buradan hayvanlara şire yükler, Alışar üstü gider, Elbistana varır. Şiresini satar. Ordan yazlık buğday getirirdi. Tabîi başka yerlerden de başka şeyler getirirdi.

Biz sorardık. Bizden ne şikâyetiniz var ki arada fitne çıkıyor, fesad doğuyor?

Derlerdi;

Hiçbir şey yok. Bizim sizden hiçbir şikayetimiz yok. Sıkıntı okuyan gençlerden geliyor. Söz dinlemiyorlar. Bizi halımıza koymuyorlar, bırakmıyorlar. Kâle almıyorlar. Okumuş oluyorlar. Öne düşüyorlar. Sâde size değil bize de baskı uyguluyorlar. Kendilerini dikkate almazsak en başta bizi kesiyorlar. Dövüyorlar. Zulmediyorlar. Yurtlarda rahat bırakmıyorlar. Devletle yüz yüze getiriyorlar. İki ara bir dereye bırakıyorlar.

Yani nenem derdi:

Dostluklar iyiydi. Nolduysa sonradan oldu. Ama yine de bu işe temâmen katıldılar diyemem. Katılan katıldı. Katılmayan katılmadı. Ama kurunun yanında yaşta yandı. Hiçte iyi olmadı. Kötü olaylar yaşandı. Acı hâtıralar kaldı. Her iki tarafta kırıldı. Biribirine zarar verdi. Yüz yüze bakacak durum hal kalmadı. Güven kalktı. Çektiler gittiler. Her şey bize kaldı. Vatan bizim oldu. Oldu amma bizde de hal kalmadı. Kollar kanatlar kırıldı. Ülke harabe oldu.”

Yine Hanifi dayım derdi.

“Milliyetçilik hareketleri erken başladı. Girenler çoğaldılar. Girmeyenler azaldılar.

Harb-i umûmî bitti. Önce İngilizler geldiler, çok durmadılar. Onlar gitmeden Fransızların geleceği duyuldu. Millet tedirgin oldu. Nihâyet geldiler. Belediye çarşısından Ulucâminin sırtından şehre girdiler. Ama o kadar şımarıklık yaptılar ki Müslümanları ağlattılar. Ağır hakâretler

ettiler. Aşırı taşkınlıklar yaptılar. Sanki dostluğu bitirdiler. Berâber yaşama şansını zorladılar, koymadılar. Milleti çâre aramaya zorladılar.”

Çaresizliğin, sıkışmışlığın harbi olan Maraş harbi-ni anlamak için şu hatırayı da anlatayım. Bu iş nasıl oldu, bitti bilinsin. Gelecek nesiller bunu anlasın. Ona göre geçmişte yaşanan olaylara hüküm koysun.

Mahalle insanımız. Büyüğümüz. Kuyumcu Seyit Usta. Bizi sayar sever. Hürmet eder. Eski insan, Osmanlı terbiyesi almış. Önümüzden yürümez. Bize bir gün şöyle bir hâtırâ anlatmıştı:

-Hoca Efendi, harpten bir gün evveldi. Babamla berâber Gafarlıdaki bağımıza gidiyorduk. Babamın adı Duran. Lakabımız Zalhacoğlu. Sarıkaya'nın çukuruna vardık. Kayaların üstündeki düzlükte bir Ermeni oturmuş, saz çalıyor, bir şeyler söylüyor. Babamı görünce tanıdı. Saz çalmayı, söylemeyi bıraktı. Babamın adını anarak başladı konuşmaya, küfretmeye. Özetle;

-Lan Zalhacoğlu, yârın harbi başlatacağız. Kökünüzü keseceğiz. Çoluk çocuk demeyeceğiz. Buraları tek milletlik millî vatan yapacağız.

Babam durur mu. O da küfrünü îade ile aynen şöyle dedi. Özetle adamın adını anarak:

-Yârın harbi başladı. Allah size mi verir, bize mi verir görürsünüz.

Ve gerçek çâresizliğin harbi olan ve hiçbir dış yardım almayan Maraş harbi başladı. Başlamadan önce bize çok yapmayın haberleri geldi. Bizi büyük devletlerle zor durumda bırakmayın denildi. Sabredin denildi. Biz daha tehçirin hesâbını veremedik denildi. Denildi ama, başka çare yoktu.

Sabredek desek kırılıp gidebilirdik. Niyetleri buydu. Çâresiz harbettik. Vatan bize mezar olmadan düşmana gülzâr olmaz dedik. Öyle yok olacağımıza böyle yok olak

dedik. Sıkıştırılmış kedinin insanı karşısına alıp çıkış yaptığı gibi biz de Ermeni-Fransız güçleri karşısında sıkıştık. Çıkış yaptık. Büyük küçük hesabı yapmadık. Onlar bizi yok edecekti. Allah yardım etti. Biz onları yok ettik. Harbı kazandık.

Harb bitti. Azalan dostluklar daha azaldı. Mecbûr kaldılar. Kalanlar da çektiler gittiler.

Zâten kırılan kırılmıştı. Kırılmayanların arasına kuyruk acısı, evlat acısı girmişti. Yüz yüze bakacak hal kalmamıştı.

Kendiler ettiler kendiler buldular. Önce ettiler ettiler keselerine kaldı. Sonra bir devlet boşluğu oldu. Bu defa keselerine kalmadı. Ettiler buldular. Kendilerine Fransızlar da sahip çıkmadılar. Kırıla kırıla gittiler.”

Gerçekten de bu anlatılanlar böyle mi? Evet gerçekten böyle.

Çocukluğumuz hep bu tür hikâyeleri dinleyerek geçti. Bu hikâyeler döndü dolaştı bir yerde birleşti. O da gerçekten bu iki millet çok iyi geçiniyordu. Sonra kulaklara bazı sözler geldi. Bazı şeylere şahid olundu. Mesela Fransa da İhtilâl-ı Kebîr olmuştu. Bu bir akımı ortaya çıkarmıştı. Avrupa allak bullaktı. Bize de bulaşmaya başlamıştı. Yunanistan bu sebeble doğmuştu.

Sonra o sözlerin, o işlerin sâhipleri buraya geldiler. Güçlü olunca Türkü, Hıristiyan yaparız zannettiler. Yapamadılar. Bu defa Hıristiyanlara yöneldiler. Bunlar farklı mezheptendi. Mezhepleri milli idi. Gregoryandı. Gelenlerse Protestandı, Ortodokstu, Katolikti, Cizvitti, Angilikan kilisesine bağlı idi. Vaktiyle bu topraklarda Ortodoks, Bizansla Gregoryan mezhebine bağlı olanlar arasında nice harbler olmuştu. Gregoryan mezhebi etrafında Ermenileşen, milletleşen ırklar Bizansa direnmişlerdi. Mezheplerinden dönmemişlerdi. Bu sebeble Kars –Ani çevresinden dağıtılmışlardı.

Ama şimdi durum farklıydı. Bu defa gelenler hem devlet, hem servet, hem de medeniyet sâhibiydi. Dünyaya güçleri yetiyordu. Dünyâ onlarındı. Astıkları astık kestikleri kestikti.

İşin garibi gelenler yeni fikirlerle gelmişlerdi. Ermenilere ırk üstüne bir milliyet duygusu aşıyorlardı. Halbuki kendileri ırk üstüne millet geçildi. Zâten dünyâda saf ırk olmadığı gibi zata mahsus, millete tapulu, el değiştirmemiş toprak da, vatan da yoktu.

Diyelim Fransa coğrafyaya bağlı kimlikti. Bu işin en büyüğü Napolyon bile Fransız değildi. Korsikalı, babası belirsiz doğmuş bir insandı. Fransaya gitmiş, Harb Okulu okumuş, ordu da kalmış, yükselmişti. Fransızlığı kendi tâbiriyle Fransaya hizmet etmekte. Fransız demek Fransa coğrafyasına bağlı olmak demektir. Kimlik böyle doğmuştu. Amerika ise kaçkınlar yurdu demektir. Amerikalı ise vatanından, milliyetinden kopup yeni bir coğrafyaya bağlı ad alanlar, milliyet şuuru kazananlar demektir. Amerika da sonradan gelenlerin değildi. Yerlilerindi. Yerlileri de sonradan gelenler kesmişti. Kesiyordu. Ama işin garibi Amerika yerlilerin olmuyor fakat Türkiye Ermenilerin oluyordu.

Yâni burda başka oynuyorlardı. Oynatılanlara da bu iş câzib geliyordu. Çünkü yurt sâhibi olacaklardı. Rumlar oynamış muvaffak olmuştu. Tarzı da belliydi. Aynı tarz oynarlarsa kendiler de muvaffak olabilirdi. Nasıl olsa dayıları vardı. Dayıları da dolu idi. Hepsi de güçlü idi. Osmanlıyı dengelemiş, hatta çok da geçmişlerdi.

Ermeniler de artık şımarık çocuğa oynayabilirlerdi. Koruyucuları vardı. Şikâyet de olsa hep haklı çıkarlardı. Mahkemenin kadısı kendilerindendi.

Öyle de oldu. Asra yakın oynadılar. Astılar, kesdiler. Avrupaya söz uçurdular. Şiltağına boğdurdular. Avrupayı ayağa kaldırdılar. Mahkemeler kurdular, hep

haklı çıktılar. “Şu yüzüne sille vurdum şu yüzünü dönecektin” dediler. “Sen ne diye sille vurdun, karşı çıktın, ses verdin” dediler. Kesdiler, kesdirdiler.

Devlette zavallıydı. Güçsüzdü. Aman bana bir şey olmasın dedi. Vatandaşını bu zâlimlere yem ettiler. Onlar hem suçlu, hem güçlü oldular. Bizimkiler seyrettiler.

Şimdi lafı biraz yukarı alalım. Bu gün sıkıntı olan, suçlama konusu olan bazı konuları açalım. Biraz buradaki Ermeni târihinden bahsedelim. Karakterini yazalım. Hakim millet ne demek onu irdeleyelim. Türk-Ermeni birlikteliğinin boyutlarını göstereyim.

Mâdem maksadımız Maraş târihini aydınlatmak, elimizden geldiği kadar söylenmedik söz bırakmayalım.

Bu topraklara Müslümanlar geldiği zaman Ermeniler varmış. Bir ara bölge temâmen Bizansa geçmiş. Sonra Türkler gelmiş. Onlar geldiğinde burada Ermeniler varmış. Fakat bu bölge Selçuklu zamanında tam bir Türk yurdu olmamış. Buraların tam Türk yurdu oluşunu Dulkadirli sağlamış. Dulkadirli de sonra yurdunu Osmanlıya bırakmış. Böyle olunca bir anda Türk yurdunun sınırı yeni devlet içinde Adriyatik’e ulaşmış. Viyana’yı bulmuş.

Daha önce gücü gördüğünde itaat, gücü görmediğinde, yandaş bulduğunda isyan eden Ermeninin isyan şansı kalmamış. Biraz da mecburiyetten uyum sağlamış. Zâten mezhebini yaşama şansı verilmiş. İç hukuk sağlamış.

Bu durumda görevi işini tutmak. Baş vergisi, toprak vergisi vermek. Yanî haraç ve cizye vermek. Ne olursa olsun işini tutmak. Zirâ bir çeşit mahkûm millet. Toprak evvelen fethedenin, fethin başını çeken pâdişâhın. Hanı diyorlar ya “Memalik-ı Osmâniye”.

Hakim millet Türk milleti. Vergi toplar, ordu kurar. Devlettir. Ekonomiye yönlendirir. Âleme nizam verir. Adâleti sağlar. Güvenliği temin eder. Evvel işi budur.

Bu onun târihteki misyonudur. Bu işi sever. Karakteridir. Devletsiz yapamaz. Göz önünde devleti olmazsa çıldırır. İnsanını önce bu işte kullanır. Onun için târihte sayısız devlet, beylik kurmuştur. Beş bin yıldır devletsiz olduğu zaman dilimi yoktur. Bu onun için şereftir. Tarihte onun kadar çok devlet kurmuş başka bir millet yoktur. O kendini burda isbat etmiştir.

Tabii ki artan insanı da boş durmamıştır. Şehre yerleştiyse iş tutmuştur. Ticârette, sanatta, ilimde vs kendini isbât etmiştir.

Türk devletler kurmuştur. Bunun büyüğü vardır, küçüğü vardır. Ama en önemlisi dünyâda medeniyet yaratan en çok devleti Türk kurmuştur. Türk bunlarla iftihar etmelidir. Bunları aklına getirmelidir. Bugün bu para etmeyebilir. Ama hesap etmelidir.

Unutmamalıdır o farklı sanat sâhibi olmuş Ermeninin de târihte bir iki yarı yasal devleti varsa da tam müstakil devleti yoktur. Demek ki o da bu şansa sâhip olamamıştır. Hep başka devletlerin içinde, aralıklarda kalmıştır. Yalnız başına devlet kurma yeteneğini yitirmiştir. İşte kurum dediyse becerememiştir.

Türk demek sâde devlet geliriynen iş tutan millet demek değildir. Türk demek önce devletini kurup devletli yaşamayı seven millet demektir.

O insanını târihte önce burda istihdam eder. Sonra her yerde.

Ama Türk demek karakter itibâriyle aşiret, hareketli millet demektir. O Asya'da doğmuştur. Karakterini böyle kazanmıştır.

Mutlakâ devlet olmanın riski de olacaktır. Kişiler hastalanıp öldükleri gibi devletler de tabiatı içinde hastalanıp öleceklerdir. Aslolan, nasıl ailede; âileden âile çıkarak töremekse yine aslolan devletten devlet çıkararak, devletsiz kalmamak ve varlığını sürdürmektir.

Tarihte sâbit millet hele Asya şartlarında sâbit millet felaket getirir. Şehirleşmek iyidir, medeniyet kültür getirir. Ama refah zamanla belli duyguları götürür. Zillete açık bir milleti getirir. O da zor zamanda savaş yapamaz. Savaş yapamazsa istilâyâ uğrar, başka milletlerin içinde kaybolup gider. Varlığını yitirir. Aslolan varlığını devam ettirmekte seygar millete kimsenin bir şey deme hakkı yoktur.

Türk sanatta da kabiliyet sâhibidir. Ticâret de yapar. İlmi de zâten yapar.

Ama târih içinde Maraş'ta dâhil sanatta tercihler yapar. Belli sanatları başkasına bırakır. Belli sanatları kendi alır. Neden: Türk karakterini bir de Müslümanlıkla bulmuştur.

Böyle olunca Türkün sanatında kazanç tam helal olacak. Adam iflah edecek. Kazanç bereket getirecek. Kazanç süreklilik arzedecek. Ailenin boğazından geçtiğinde nesli bozmayacak.

Çünkü o şunu bilir. Haram kazanç kısa süreli olur. Boğazdan geçse nesilden hayır gelmez. Haram kazanç yiyenin düâsı kabûl olmaz. Haram kazancın ahirette hesabı zor olur. Haram kazanç ahirette kişiye ateş olarak döner. Kazanana da, mirascıya da hayretmez. Yanî haydan gelir huya gider.

Onun için her yerde olduğu gibi Maraş'ta Türk Müslüman el emeği, göz nûru isteyen işi tutar. Tutar ki az musibetle karşılaşsın, çoluğunun çocuğunun hayrını görsün. Diyelim Maraş'ta debbağlık, ona bağlı bütün sanatlar, culfalık, marangozluk, nacarlık vs onun için Türke mahsustur. Türk şöyle der. En zârûri ihtiyaç ekmek. Mutlaka fırın, fırıncı çalışır. Ama şimdiye kadar kaç fırıncı iflah olmuş. Neden? Ucu harama açık. Kasaplık, kuyumculuk hâkeza... Bu sanatlarda adam iflah olmaz. Olur diyen varsa gösterebilirsin.

Bu işlere ne kadar dikkat edildiğini şurdan anlarız. Harb bittiğinde Maraş'ta tek fırıncı kalır. O da bugün sağ olan fırıncı emeklisi Kâmil Alperen emminin amcası Hacı Hüseyin Efendi.

Hatta Türk ahirette kazancın hesabı var diye önce sanat için gider fetva alır. Fetva alırsa sanatı icrâ eder. Yoksa kaçınır. Uzak durur. Mesela kuyumculuktan uzak durur. Neden? Adam mesleği hocaya sorar. O zaman altun paradır. Kuyumculukta paraynan para satın almaya benzer. Bu sebeble fâiz kokusu verir. O da; “Oğlum sen müttekî insansın. Ondan uzak dur” der. “Sen emek yoğuna yönel” der. O zaman emek yoğun müslümanlara, şüpheliler hıristiyanlara kalır. Hıristiyan için de nolacak. Nasıl olsa ameliyle değil papaz eliyle cennete gidiyor.

Türk tarihte kendine mahsus devlet kurmaz. Onun kurduğu devlet sonraki tabirle imparatorluk olacak. Onun için iş tersine döndü mü Türk devletinde korumaya zor yeter. İşte Osmanlıda yaşanan bir de budur. Çok geniş toprak. Kurucu halk az. Coğrafyanın bütününde ayaklanma izleri. Onun için de, Türk de devleti de çok yıpranmış. Nüfus aşırı azalmış. Devlet ancak savunmaya yetmiş.

Buna karşılık ülkede Ermeni, Rum askerlik yapmayıp sâde sanatın içinde olunca hem zengin olmuş, hem çoğalmış. Bir de Batılı elinden tutunca daha çok sanat sahibi zengin olmuş. Avrupa'da doğan eğitime dayalı sanatları da edinmiş. Sanat üstüne sanat, zenginlik üstüne zenginlik kazanmış.

Şöyle veya böyle alt yapısız milliyet hareketleri bir de Batılılar tarafından istismar edilince Osmanlı da Avrupa da dünyanın birçok yerinde felaketlere ma'ruz kalmış. Milliyetçilik hareketleri milyonların ölümüne sebep olmuş. Kullananlara hayır getirmemiş. Bizi duraklattığı gibi Avrupayı duraklatmış. İkinci Cihan harbi sonrası ile yeniden başa dönmüş. Tek kimlikten alt üst kimlik yapılan-

masına dönülmüş. Ama eski tabirle “Basra’nın harabından sonra.”

Bu iş ilk başladığında Hırlak oğluna;

-Oğlum bu iki millet etle tırnak gibi olmuş. Ne manası var bu işlerin, demiş.

Demiş ama söz tutturamamış. Gün gelmiş kendi de içine girmiş. Sonra et tırnaktan ayrılmış ama iki tarafta sakat almış. Şimdi Türkün tırnağı var. Zaman içinde geldi, acılar kapandı. Ama Ermeni öyle değil. Eli yok ki tırnağı olsun.

Halbuki bakıyorsunuz Hırlakyanların en yakın dostu aileler Türkler. Mesela misal verelim, Kadılar. Her sıkıntılarında malları, canları bunlara emânet. Bu şu demek değil haşa Kadılar hâin. Tam tersine Türkün de, Ermeninin de emin bildiği insanlar.

Ermeniler Hıristiyan. Hıristiyanlık komple kültür, dünyâ görüşü arzeden bir din değil. Bir düâ dini. İçinden çıkılmaz kelimeler münâkaşalarının olduğu bir din. Diyelim hukuk sistemi yok. Temizlik kültürü yok. En zararlı şeyler haram değil. O açıdan bir Hıristiyan millet bir Müslüman millete çok şey veremez. Tam tersine alır. Etkileyemez etkilenir.

İşte onun için burda Ermeni Türkten çok etkilenmiş. Coğrafyanın da katkısıyla yiyeceği, giyeceği Türke benzemiş. Kapacak, ev sistemi Türkün aynı olmuş. Örfü, âdeti, yaşayışı, tabiata bağlı karakteri birbirine yaklaşmış.

Yeterli hukuk sistemi olmayan Ermeniler sanki hukukî problemlerini ağırlıklı şeriye mahkemelerine müracaatla gidermiş. Şeriye sicillerine baktığımız zaman istemediğimiz kadar bunun örnekleri var. Bu da bir geçiş örneği. Hasseten miras işlerinde mercileri müftüler, kadılar. İşin içinden kendi iç hukuk sistemi ile çıkamıyorlar. Geliyorlar müracaat ediyorlar. Güveniyorlar. Müslüman âlimler işin içinden çıkıyorlar. Bunları şeriye sicillerinde görmenin

yansıra Müslüman alimlerin hayatlarını okurken de görmek mümkün.

Bunun da sebebi geliş noktalarındaki bir takım mirasla alakalı hukukî uygulamaları bırakmaları, uygulamada Müslümanlara yaklaşmaları. Mesela kıza cehiz vermeleri, kalan malları oğlanlar arasında taksim etmeleri gibi.

Maraş'taki Hıristiyanlar muhâfazakar giyinirlerdi. Başlarına şal alır, atarlardı. Bunda Müslümanlarla iç içe yaşamanın rolü vardır. Ama asıl rol mezheblerinin millî oluşudur. Hakikî Hıristiyanlığa yakınlığıdır. Çünkü bir yerde bütün dinlerde örtünme vardır.

Maraş'ta Türk insanı da ticâret yapardı. Ama bunlar daha çok bölgesel olurdu. Mesela Maraş'la Haleb arası gibi. Bu ticarete Ermeni ortaklar da olurdu. Ama Ermenilerin hassaten Hırlakyan âilesinin uluslar arası ticâret bağlantıları vardı.

Maraş'ta Ermeniler sâde Türk ismi kullandıkları gibi yarısı Türkçe yarısı Ermenice isimler de kullanırlardı. “Muradyan” gibi. Tabî kendi adlarını da kullanırlardı.

Hep okurken dikkat ettim. Hep eskileri dinlerken olayları tahlil ettim. Misyonerler, elçi vs gibi dışardan gelenler hariç Maraş'ta Hıristiyanların domuz beslediğini, domuz eti yediğini duyup okudum. Demek Müslümanların domuz hassasiyeti dikkate alınmış. Maraş insanının muhafazakarlığı buna engel olmuş. Yoksa Hıristiyanların en büyük za'fiyeti domuz etinedir. Aynı zamanda zihniyetlerine de uygundur. Zira domuz yetiştiriciliği çok ekonomik bir olaydır.

Yine Hıristiyanların en büyük diğer bir za'fiyeti içkiyedir. Çünkü onlarda sünnet gibidir. Ancak burda bakiyorsunuz ferdî üretiyorlar, ferdî içiyorlar. Fabrikasını kurmuyorlar.

Neden: Çünkü biraz evvel yazdık. Maraş insanı muhafazakar. Hocalara soruyorlar. Onlar da “üretmeseniz,

üzümünü bile verseniz günah olursunuz” diyor. “Alet olursunuz, bağlarınız kurur” diyor. Millet çekiniyor.

Son dönemlerde sâde bir Yahûdînin içki imal edip sattığından bahsediliyor. İsteyen gidiyor ondan alıyor. Orası aynı zamanda meyhane. İsterse orda da içiyor, hepsi o kadar.

Nitekim Antep'liler gelmiş kurmuş. Adliye câmînin altına. Fakat korkunç çalkalanma olmuş. Üzüm vermemişler. Şarap fabrikası da olmuş sabun fabrikası.

Demek ki Maraş'ta muhafazakarlık ciddî boyutlarda. Bunu folklorunun sâde erkek üstüne oluşundan da anlarsınız.

Böyle olunca da sanat seçimi ehemmiyet arz ediyor. Sanat seçiminde hassasiyet gösteriliyor.

Ermeniler kız çocuklarını çok küçük yaşta evlendirmede bizler buralara gelmeden önce de bir beis görmezlerdi. Hatta bu onlarda bir âdetti. Bu âdetin bir geçmişi vardı.

Müslümanlarsa akıl baliğ olup eski tabirle “etini doldurup belinin kuvvetlenmesini” beklerlerdi. Bundan öte beklemeyi kadın arayış içine girer diye günah telakkî ederlerdi. “At beslenirken kız istenirken verilir” derlerdi. “Her şeyin bir tavı var” derlerdi. “Uzatırsan eve lânetleme yağar” derlerdi.

Maraş'ta tehcir öncesi çok sayıda ihtida olayına rastlamak mümkün değil. Bunun da sebebi Batı güçlenmiş. Yani adamların güçlü dayıları olmuş. Müslümanlara yukardan bakıyorlar. Nüfusları artıyor. Zengin oluyorlar. Yeni yeni sanatlar ediniyor, konumlarını güçlendiriyorlar.

Ama fazla açmayalım. Kapatma tarzında Müslüman olan Ermeni kadınları var. Bunlar da bir yekun teşkil etmez.

Başa doğru gitseniz de bu topraklarda toplu ihtidaya raslanmaz. Ama tehcir ve sonrasında o günkü nüfus

oranları içinde 2-3 bin arası kırsalda, tek tük de olsa şehirde rastlanır. Bunlar da gene genel nüfus içinde dikkat çekecek, sosyal yapıyı bozacak bir yekun teşkil etmez.

Teşkil etmemiş de. Ayrıca Müslüman olmak herkesin hakkı. Arap putperestti. Döndü Müslüman oldu. Hasseten de Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu. Devletini kaybedince Müslüman oldu. Türk şamanistti. Döndü Müslüman oldu. Ermeni de Hıristiyandı. Diyelim döndü Müslüman oldu. Hakkıdır. Allah Rabbulâlemîn, Peygamberse kâffeten linnâsdır. Yani Allah âlemlerin Rabbi, Peygamberse bütün insanlara gönderilmiştir. Müslümanlık şahısların malı değildir. Mâl-ı umûmîdir. Yeter ki Müslüman olan ikili oynamasın. İkili oynamayı inanç – felsefe hâline getirmesin. Bozgunculuk yapmasın.

Bütün hayatım boyunca dikkat ettim aceba ne aldık diye. Onlar da Türkiye ölçüsünde ölünün kırkı, türbelere mum dikme, yakma. Bir de Maraş'ta oğlan çocuğu ölen insanların çocuklarına dursun, kalsın anlamına Yaşar, Duran, Dursun, kız çocuklarına Durdu adını vermeleri.

Ama Yahudilik öyle değil. Onlar daha önceki din oldukları halde Hıristiyanlara göre dinlerini daha çok korumuş. Onlarda biraz haram var. Temizlik var.

Mesela benim bildiğim Paşa hamamı, Tüfekçi hamamı gibi bazı hamamlarda Yahudi kadınların gusulhâneleri var. Buna onlar “mikve” diyorlar. 120 cm derinliğinde tabîi suyla doldurulmuş göl. Kadın birkaç iş sonrası, diyelim âdet sonrası gibi hamama gidiyor. Yıkıyor. Sonunda mikveye giriyor. Tumarak gusul yapıyor.

Modernleşme süreci içerisinde ise bakıyorsunuz onlar da Türkler de Avrupâi okumuşsa, etkilenmişse Avrupâi giyiniyor. Yoksa klasik giyiniyor. Tabii onlar bizden birkaç adım önde. Zira misyoner mektepleri erken ve çocuklarına yetecek kadar açılmış.

Yine unutmadan yazayım. Ben bütün bu olup bitenlere eskilerin ta'biriyle "rahatlık sokmuş" derim. Maraşın toplam nüfusunun Ermeniler beşte biri gibi. Ama zenginlikte nisbeti olmaz. Düşünün Maraşın 18 büyük çiftliğinden 16'sı Hırlakyan âilesinin. Her şey buna mümâsil. Daha adam ne ister ki ayaklanır. Her halde birinin başına bir şey gelici mi gözüne bir şey gözüdür. Onu kaderine taşır. Sonra başına gelecek gelir.

Burda servet lafı açılınca şunu da söylemek mümkün. Bunu eskiler de söylerdi. Ne zaman ki Ermeniler zenginleşti. Giderek servetleri arttı. Başta Hırlakyan âilesinin. Tabiatıyla âile baş oldu. Başa geçti. Sonra da mâdem servet bizde, devlette bizde olsun dedi. Yürüyüşüne, güvenliğine ortak olduğu devlete ihânet etti. Güvenliği, dışardan gelen bir güçle ortaklık edip zedeledi. Sonra da her şeyinden en başta da canından oldu.

Tevrat'ın hükmü de budur. Zâten o da buna tâbi'dir. Vatanına ihânet eden ferd millet hangi dinde, hangi hukuk sisteminde olursa olsun en ağır şekilde cezâlandırılır. Allah'tan cezasını bulur.

Bu gün dünyâda bir Ermenistan var. O zaman kuruluşuna nefes deliği olur diye biz de müsâade etmişiz. Rusya da Türkiye ile aralarında tampon oluşturur, Türkiyeyi onunla karşılarım, kaşırım diye müsâade etmiş. Kurulmuş. Fakat Rusya himâyesinde. Hâlâ da öyle. İşe yaramıyor da değil. Hem Türkiye'ye hem Azerbeycan'a karşı.

Fakat burda dikkat çekici olanı târihin en fazla tehcir uygulamış olan devletinin Rusya'nın oluşu. Bunun yanında Rusya'nın himâyesinde bulunan Ermenistan'ın bizimle sürekli tehcir problemini yaşaması.

Halbuki Rusya tehcir işinde çok tecrübeli ve ustadır. Tehcirlerinde zâyiat nisbeti bizimkinden çok çok fazladır. Yüzde elli fireli tehcirleri vardır. Bizde tek tehcirde

fire nisbeti oturmuş ordulardaki eğitim zâyiatı kadar gibidir.

O zaman bu işin mâhiyeti ne? Harb şartlarında o zaman dağlar taşlar eşkiya dolu olur. Bunların da soyarken, kör öküzün kiblesi olmadığı gibi kiblesi olmaz. Nitekim tehcirde çok soygun görülen yerlerde doksanüç harbinde de soygun, katliam gözükmüştür. Yukardan aşağı inen Müslüman Türk-Kürd göçmenleri, eşkiyalar soymuş soğana çevirmiştir. “Bunlar bizim dinden” dememişlerdir. İstiklal harbinde Batı bölgelerinde eşkiyanın öldürdüğü Yunanın şehid ettiğiinden daha az değildir.

Ama asıl o zamanda tehcir olsun olmasın zâyiat sebebi yolculukların güvenli olmayışıdır. Yaya veya at sırtında giden insanların karşılaştıkları sıkıntılardır. Zorluklardır. Buna bağlı ölümcül hastalıklardır. Tifo gibi. Bu hastalıklar da herkese şâmildir.

Bunu şöyle misallendirelim. Harb-ı umûmide Osmanlı askeri cephede mi daha çok kırılmıştır. Veya hastalıktan mı?

Elcevab:

Hastalıktan daha çok kırılmıştır. Bu o zaman bütün dünyâ orduları için geçerlidir.

Yânî tehcirin zâyiatı daha çok tabiatı içindedir. Müdâhil irade dâhilinde değildir.

Bugün Rusya, Rusya dışı Ermenistanı himâye eden devletlerin hiçbirinin geçmişi bu hususta temiz değildir. Dosyaları vardır. Avusturalya’da, kuzey Afrika’da vs gibi..

İşin garibi bu kilim hırsızlarının câmilere mütevellî olmasıdır. Dünyâ politikasındaki ağabeylikleridir. Yanî Birleşmiş Milletler gibi platformlardaki patronluklarıdır. Kabadayılıkları, akıl hocalıkları sorgulamalarıdır. Kendi çahıldaklarına bakmamalarıdır. Târihinde asimile olmayan Osmanlıyı asimile ile itham etmeleridir.

Osmanlı Mehmet Ali Paşa hadisesinden sonra sanki Batının vesâyet sistemi içerisine girer. Sunî teneffüsle yaşar. Teneffüsünü sunî yapar. Mısır kendi başına hareket eder. Yunanistan doğar. Balkanlardan başlayarak kıvılda- ma başlar. Doksanüç harbiyle komite olayları çoğalır, Anadoluya sıçrar, giderek de dananın kuyruğu kopar.

Yunanistan'ın doğması da usul örnek olur. Ayaklanma, arkasından devlet isteyen zımarçılık yapar. Avrupanın dikkatini çeker. Pireyi deve yapar. Avrupa sahiplenir. Çocuğuna sahip çıkar. Çocuğu suçludur. Ama Avrupalı sâhip çıkınca güçlü olur. Müslümana tecâvüzde bulunur. O aşğârîden karşılık verir. Sonra mahkeme kurulur. Neden karşılık verdin denir. Sebeb olan değil de sebeb olunan cezâlandırılır. Çünkü o bir müslümandır. Arkasızdır. Devlette aşğariden varlığını devam ettirmek için buna alet olur. Göz yumar. Vatandaşını, tebasını harcar.

İşte 1909 Adana olayları da böyle. Ermeniler Adana'da ortalığı karıştıracaklar. Bölgeye yayacaklar. Seslerini Avrupaya duyuracaklar. Avrupa onları haklı bulacak. Müstakil devlet isteyecek. Devlet kuracaklar. Tarihte bu bölgede var olan prensliklerini ihya edecekler.

Göle bir maya çalarlar. Tutmaya tutmaz ama çok müslümanın canı yanar. Çok az da Ermeninin.

İşte bu çalışma onun mâcerası.

Çalışmayı yapan Nejla Günay hanım.

Nejla Günay hanımefendi Maraşlı. Çalışmaları Maraş, Maraş'ta Ermeni faaliyetleri üstüne. Hemen hemen de bu alanda en iyi çalışan ve netice alan. Sebeb Ankara'da oluşu. Yâni suyun başında. Çok kitaba, çok belgeye, şartları itibariyle rahatlıkla ulaşıyor. Bunları kronolojik olarak yerli yerinde çok güzel kullanıyor. Ben okuyucusuyum, okuduğu kitabı kullanıyor, yani okumadan kitabı kaynak olarak kullanmıyor. Velhasıl mı çalışmalarını çok güzel şekillendiriyor.

Allah ona dengeli bir karakter vermiş. O da ona mütenâsib, mükemmel çalışmalar ortaya çıkarıyor.

Biz Nejla Günay hanımı tanıyoruz. Bir zerâfet örneği Hanımefendi. Kibar. Nâzik. Gün görmüş âile terbiyesi almış bir hatın. Mütevazi. Hak hukuk bilir bir insan. Bir çalışkan hocânım. Memleketini seven, onun târihini ortaya çıkarmak için çalışan bir araştırmacı.

Tanıştığımızdan beri görüşüyor ve yer yer berâber çalışıyoruz. Allah onu âilesine, çocuklarına, memleketine bağışlasın. O da inşallah memleketi adına yeni yeni ürünler versin. Eserler ortaya koysun.

Biz bu çalışmayı Maraş târihinin karanlık noktası kalmasın için çıkarıyoruz. Takdimi de yine bu maksatla uzun tutuyoruz. Bildiklerimiz bizimle beraber gitmesin diyoruz.

Olay 1909'da olmuş. 2009'da da inceleyip ortaya koyarak 100. yılında olayı duyurmuş, hatırlatmış oluyoruz.

Bize bu işe başladık başlayalı en fazla memnûniyetini arz edenlerden biri de muhterem Milletvekîlimiz Veysi KAYNAK Bey. O, hizmetlerimiz için bize teşekkür ediyor, arkasının getirilmesini, neticelendirilmesini istiyor. Bize düşen görev ne ise başım gözüm üstüne diyor.

Biz ona da takdir, teşekkür ve himmetleri sebebiyle teşekkürlerimizi sunuyoruz. Desteğinin devâmını diliyoruz.

Rabbim bize şimdye kadar yardım etti. Sıkışmadan buraya kadar geldik. Buradan öte de götürür inşallah.

Yaşar ALPARSLAN

ÖNSÖZ

Osmanlılar döneminde Maraş Müslümanlarla Ermenilerin bir arada yaşadıkları bir şehirdir. Maraş şehir merkezi ile Zeytun dışındaki kaza ve köylerinde Müslümanlarla Ermeniler arasında genelde huzurlu ve uyumlu bir ilişki varken Zeytun'da yaşayan Ermeniler daha çok vergi meselelerini ortaya sürerek devlete birçok kez isyan etmişler ve çevrede yaşayan Müslüman köylerine baskınlar yaparak Müslümanların can ve mallarına zarar vermişlerdir.

Zeytun Ermenilerinin sürekli isyankâr tavrı, misyoner faaliyetleri neticesi oluşturulan ortam, XIX. yüzyılın sonlarına doğru kurulan ve Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız Ermeni devleti kurma amacını taşıyan komitelerin burada ve Maraş'ta rahatça örgütlenmesine sebep oldu. Bu durum Maraş'ta iki toplum arasında yüzyıllardır süregelen huzurun bozulmasına yol açtı. Nitekim 1895 yılının sonbaharında Zeytun'da büyük bir isyan başlatan Hınçak Komitesi'nin Maraş'taki çalışmaları da sonuç verdi ve Maraş şehir merkezinde de Müslümanlarla Ermeniler arasında olaylar yaşandı. Bu olayların belki de en önemli sonucu asırlardır huzurlu bir şekilde bir arada yaşayan iki toplumun birbirine duyduğu güveni ortadan kaldırmasıdır.

Ermenilerin Kilikya adını verdikleri ve Adana, Maraş, Mersin ve Urfa'yı içine alan coğrafyada "Kilikya Ermeni Devleti" kurma amacından vazgeçmeyip bu doğrul-

tudaki çalışmalarını artırarak devam ettirmesi bu güvensizliği daha da artırdı ve Müslümanlar kendi öz yurtlarından atılma endişesi yaşamaya başladı. Üstelik 1908 yeniden ilan edilen Meşrutiyet'in, Ermenilerin bağımsızlık elde etmek için yürüttükleri faaliyetlerinin serbestçe yapılmasına imkân vermesi Müslümanların endişelerini daha da artırdı.

1909 yılının Nisan ayında Adana'da başlayan Müslüman-Ermeni çatışması kısa sürede Halep Vilayeti'ne bağlı Maraş ve Antakya'ya da sıçradı. Bu çalışmada Ermenilerin Kilikya Ermeni Prenslığı'ni yeniden canlandırma için Nisan 1909'da Adana'da başlattıkları olayların Maraş'a sıçraması ve olaylar sonunda Maraş Divan-ı Harbi Örfisi tarafından yapılan yargılamaların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma daha önce ASAM Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2008, sayı: 29'da yayınlanan "1909 Adana Ermeni Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisi'nin Yargılamaları" adlı makalemizin yeni belgeler eklenmek suretiyle biraz daha geliştirilmiş hâlidir. Buna göre çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te; Maraş Ermenilerinin olayların yaşandığı 1909 yılının hemen öncesinde Maraş'taki nüfus durumları, Müslümanlarla ilişkileri ve şehrin idarî, sosyal ve ekonomik yapısındaki rolleri ele alınmaktadır. Birinci bölümde Adana olaylarının sebepleri ve olaylar genel olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde ise olayların Maraş ve çevresine yayılması, olayların bastırılması için hükümetin aldığı tedbirler, suçluların yakalanıp yargılanması ve muhtaç duruma düşenlere yapılan yardım faaliyetlerinin neler olduğu incelenmektedir.

Bu çalışma 1909 yılında Maraş ve çevresinde meydana gelen Müslüman-Ermeni çatışmasını ve bunun sonucunda yapılan yargılamaları kapsamaktadır. Dolayısıyla olayların meydana geldiği günlerde çok önemli ge-

lişmeler yaşanan Osmanlı Devleti'nin genel durumu ve Meşrutiyet'in Maraş'ta nasıl algılandığı araştırmanın konusu değildir.

Bu araştırmayı kitap hâline getirerek daha geniş okuyucu kitlesine ulaştırmaya çalıştık. Bu düşüncemizde Maraş'a gönül vermiş fikir adamı ve şehrimizin en büyük kültür elçisi Sayın Yaşar ALPARSLAN'ın teşviklerinin rolü büyüktür. Kendisine sadece bu çalışmanın basılmasındaki rollerinden dolayı değil aynı zamanda Maraşımızın bilinmeyenlerini ortaya çıkarma gayretlerinden dolayı müteşekkirim.

Devlet Arşivleri'nden belge temin edilmesinde bana kolaylık sağlayan Devlet Arşivleri Genel Müdürü Sayın Doç Dr. Yusuf SARINAY'a, arşiv görevlisi Sayın İlhan OVALIOĞLU ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki çalışmalarında verdikleri manevî destekle huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan Kütüphane Müdürü Sayın Neşecan UYSAL ile kütüphane görevlisi Sayın Mustafa SÖNMEZ'e teşekkür ederim.

Eserin, Ukde Kitaplığı adına yayına hazırlık çalışmalarını gerçekleştiren, teknik işlerini yürüten Serdar YAKAR Beye de teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın yapılmasında en büyük fedakârlığı sevgili eşim ve çocuklarım yaptı. Desteklerinden dolayı aileme çok teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Nejla GÜNAY
Ankara, Nisan 2009

GİRİŞ

MARAŞ'TA MÜSLÜMAN-ERMENİ İKİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN BOZULMASI

Maraş, 1880 yılında yapılan idarî düzenlemeyle Halep Vilayetine bağlıydı ve Elbistan, Zeytun, Pazarcık ve Andırın olmak üzere dört kazası vardı.¹Maraş'ın nüfus yapısı içerisinde Müslümanların yanı sıra Ermeniler de bulunmaktaydı. 1908 yılındaki Halep Vilayeti Salnamesine göre Maraş şehir merkezinde yaşayan toplam 67992 kişinin 46575'ini Müslümanlar, 11180'ini Apostolik Ermeniler, 3567'sini Katolik Ermeniler, 4957'sini Protestan Ermeniler ve 213'ünü de Yahudiler oluştururken şehirde 1510 yabancı uyruklu, 884 Latin ve altı Rum Katolik bulunmaktaydı.²

Maraş'ta Ermenilerin kendi açtıkları kilise ve okulları vardı. Buna göre Maraş'ta 1904 yılında; Ermenilerin dört, Protestanların iki, Katoliklerin iki olmak üzere toplam sekiz kilise varken³ 1905 yılında; Ermenilerin dört, Protestanların üç, Katoliklerin iki ve Latinlerin bir olmak üzere toplam on kilise vardı.⁴ Ermeni Patrikhanesi'nin

¹ Said Öztürk, **Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı**, I.cilt, İstanbul, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., 2006, s.399,418-419.

² Salname-i Vilayet-i Haleb (SVH), 1326(1908), s.469.

³SVH, 1322 (1904), s.456.

⁴SVH, 1323 (1905), s.461.

1901–1902 öğretim yılı itibariyle hazırlamış olduğu istatistiklere göre Maraş'ta bulunan 23 Ermeni okulunda 44 öğretmen görev yapmakta, 1361 erkek, 378 kız öğrenci eğitim almaktaydı. Zeytun'da bulunan 10 okulda 15 öğretmen görev yaparken, bu okullarda 605 erkek, 85 kız öğrenciye eğitim verilmekteydi.¹ 1906 yılında, şehirde bulunan Ermenilere ait iptidaî okullar ve öğrenci sayıları şu şekildeydi: Protestanlara ait olan beş okulda 130 kız, 600 erkek toplam 730 öğrenci vardı. Ermenilere ait olan yedi okulda 225 kız, 335 erkek olmak üzere toplam 560 öğrenci eğitim almaktaydı. Katoliklere ait olan kız okulunda 100, erkek okulunda 200 öğrenci bulunmaktaydı.² 1908 yılında, tüm Ermeni iptidaî okullarının 350 kız, 950 erkek öğrencisi olmak üzere toplam 1300 öğrencisi vardı.³

Maraş'ta bulunan 38 mahalleden Mağaralı, Akçakoyunlu, Haznedar, Zonbatanlı ve Şaziye mahallelerinde oturan Ermenilerin sayısı diğer mahallelere göre daha azdı. Halhaliye, Şih, Hoca Durdu, Bektutiye ve Şekerli mahalleleri Ermeni ve Müslüman sayılarının yakın olduğu yerlerdi. Şekerdere, Kuyucak ve Hacı Mehmed mahallelerinde Ermeniler biraz daha fazlayken diğer mahallelerde Müslümanlar daha çoktu.⁴

Ermeni cemaatlerinden “Ermeni” şeklinde ifade edilen Apostolik Ermeniler, Katolik ve Protestan Ermenilere göre sayıca daha üstün durumdaydılar. Ermeni toplumu Müslümanlarla olduğu gibi farklı mezhepleri benimsemiş olan ırkdaşları ile aynı mahallelerde oturuyorlardı. Bu onların kendi aralarında ve Müslümanlarla ne kadar iç

¹ James Bryce&Arnold Toynbee, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916**, çev.Atilla Tuygan&Jülide Değirmenciler, II.cilt, İstanbul, Pencere Yay., 2006, s.493.

²SVH, 1324(1906), s.459.

³SVH, 1326(1908), s.452.

⁴ Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzat (Y.A.RES.), 37/37, t.t.

içe olduklarının ve kaynaştıklarının göstergesidir.¹ Müslümanlar, Ermenileri kendilerine dava vekili olarak seçebiliyorken Ermeniler de Müslümanlara davalarına bakması için vekâlet verebiliyorlardı. Ermeni ve Müslümanların birbirleriyle kaynaşmasının göstergelerinden biri de kullanılan isimlerdir. Ermeniler, Allahverdi, Şükri, Polat, Secdioğlu kızı Dudu, Hatun, Edip, Feride, Feride Hanım, Fethullahın Ruzkullah veledi Fethullah veledi Atam, Şahinoğlu Panos, Hüseyin Emiroğlu kızı Katerina, Hatun, Nazike, Hırlakyan Kiforok Efendinin kızı Tuti'nin kızları Lütfiye ve Zekiye, Çaşrıkoğlu Manuk'un kızı Güllü örneklerinde görüldüğü gibi Müslümanlara ait olan Şükrü, Feride, Zekiye, Şahin v.s. isimleri kullanmışlardır.

İki toplum arasındaki alışveriş ilişkilerinde de farklı dinlerden olmanın etkisi söz konusu değildi. İki taraf arasında kira ilişkilerinin olması karşılıklı iyi niyetin sonucu olmalıdır. Ermeni ailesi muhafazakâr ve ailede erkek egemendi. 19. yüzyılda Ermeni aileleri birkaç kuşağın bir arada yaşadığı ataerkil ailelerdi. Kadının namusunu korumak erkeğin göreviydi ve erkeklerin kadınlar karşısında kayıtsız üstünlüğü vardı.

Ermeni kadınları birçok yerde Müslüman kadınlarla aynı giyinirlerdi ancak yüzlerini örtüp örtmemeleri yöreden yöreye değişirdi. Rumeli'de ve İstanbul'da genellikle yüzlerinin bir bölümünü açıkta bırakırlardı. Atina'da genç kızlar peçe takar, evli kadınlar yüzlerini açık bırakırlardı. Doğu Anadolu'da ve Kafkaslarda yaşayan Ermeni kadınlar Müslüman kadınlar gibi yüzlerini örterlerdi. Elbistan'da bir Ermeni düğününe katılan Sykes, gelinin peçeyle sıkı sıkı örtüldüğü için yüzünün görünmediğini an-

¹ Kamil E'l Bali E'l Halebî E's Şehru Bi'l-Gazzi, **Kitabü Nehrü'z-zehb Fî Tarih-i Haleb**, E'd-doktor şevki Şa's-in E'd-doktor Mehmed Fahürî, 1. Dârü'l – Kalemü'l – Arab bî Haleb, 1991, s.442–443.

latır. Ankara’da yaşayan Ermeni kadınlar da Müslüman kadınlar gibi örtünürler ve peçe takarlardı. Öte yandan Ermeni erkeklerin evlenecekleri hanımı görmelerine izin verilmezdi. Ermenilerin tıpkı Müslümanlar gibi başlık parası ödediklerine de rastlanılmaktadır.

Ermeni ve Türk mutfakları birbirini çok etkilemiştir. Ermeni yemekleri et, bazı meyveler ve sebzeler kullanılarak pişirilirdi. Acem mutfağında çok rastlanan bu usül Türk mutfağında da vardır. Türklerin “Keşkek”, Ermenilerin “Harisa” dedikleri yemek her iki toplum tarafından sevilerek tüketilirdi. Bu yemek özellikle Van, Maraş ve Antep Ermenileri tarafından ustalıkla yapılmaktaydı.

Ermeniler miras paylaşımını tıpkı Müslümanlar gibi yapıyorlardı. Kız çocukları çeyiz verilerek evlendiriliyor, geriye kalan oğulların tarlayı, bahçeyi ekip sürmesi, bir şekilde babanın işini devam ettirmesi isteniyordu. Bu sebeple kızlar babalarının mirasından erkek kardeşlerinin yarısı kadar pay alıyorlardı. Maraş şer’iye sicillerinde bunun örnekleri vardır. Mesela; 1906 yılında vefat eden Meşrupyan Ohannes Efendi’nin toplam 46212 kuruş 20 para olan toplamı olan mirasını paylaşan varisleri arasında karısı ve altı oğlu 5776 kuruş 26 para hisse alırken kızları 2888 kuruş 11 para hisse almışlardır.

Osmanlı toplumunda çocuk, anne babanın vesayeti altındadır. Eğer onlar yoksa kendisine vasi tayin edilir. Bazen mahkeme bu görevi yüklenir. Nitekim Maraş’ta vefat eden Uskan’ın çocuklarının vesayeti mahkeme kararıyla anneleri Kader’e verildi. Mahkeme, ölen kişinin mallarını kontrol edecek kimse yoksa bunun için de birisini yetkili kılabilirdi. 1907 yılında Çavuşlu mahallesinden Çarıkoğlu Manuk’un ölümüyle çocuklarının vesayeti ve

mallarının kontrolü mahkeme kararıyla, Kale Altı Kilisesi ruhbanlarından olan enişmeleri Dikran'a verilmişti.¹

Ermeniler Maraş'ın idaresinde Müslümanlarla birlikte görev almaktaydı. Buna göre 1908 yılında başkanı Mutasarrıf Reşit Paşa olan İdare Meclisi'nde Katolik Marhasası Ohannes Efendi ve Ermeni Marhasası Kavriyon Efendi de vardı. Seçilmiş üyeler ise Mehmet Şükrü Bey, Mehmet Efendi, Kotsan Efendi ve Serkis Efendi idi.² Maraş'ta Ermeni cemaatinin nüfusu Katolik ve Protestanlara göre daha fazla olduğundan dolayı Hristiyan üyelere biri daima Ermeni cemaatine mensup olanlardan seçiliyordu.

Ermenilerin Maraş ekonomisinde Müslümanlarla birlikte önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

1.1896 Yılında Maraş'taki Karışıklıklar³

Maraş'ta, 1887'den sonra bağımsız Ermeni devleti kurma amacını taşıyan Hınçak komitesinin faaliyetlerinin yoğun olması ve İngiltere ve Fransa'nın gönderdiği temsilcilerin tahrik eden tutumlarından dolayı burada Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki huzurun bozulması kaçınılmazdı. Nitekim Kasım 1894'te Belediye Kâtibi Hayri Efendi'nin evinin kapısına Müslümanlar ve Padişah aleyhinde Ermenice sözlerin yazıldığı bir pankart asıldı. Yapılan soruşturma sonunda pankartın, Divanlı Mahallesi'nde oturan Boncukçu oğlu Ohannes tarafından asıldığı ve Ohannes'in bu eylemi kendi başına yaptığı, kimseyle bağlantısı olmadığı belirlendi.

¹Türklerle Ermenilerin sosyal yaşantılarındaki benzerlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları**, İstanbul, IQ Yay., 2007, s.112-128.

²SVH, 1326 (1908), s.445.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, Maraş'ta Ermeniler, s.290-294.

Maraş halkı, genellikle Ağustos, Eylül ve Ekim aylarının tamamını bağlarında geçirdikleri hâlde 1895 yılında, Ekim ayının başlarında bağlarından döndü. Öte yandan Hristiyan aktarlar, kurşun, saçma ve çeşitli ilaçları tamamen Ermenilere satarak ellerindeki malları bitirdiler. Müslüman müşterilerine adı geçen malların olmadığını söylemeleri Müslümanların endişelenmesine sebep oldu.

Şehirde 22 Ekim 1895'te, Hınçak komitesinin postacılık işlerini yapan Külüz oğlu Oseb polis Ahmet Efendi tarafından yakalanınca Ermeniler bu duruma tepki gösterdiler. Ermenilerin polis Ahmet Efendi'yi öldürmeye kalkışmalarıyla Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıktı. 24 Ekim 1895 gecesinde Karamanlı Mahallesi'nde Protestanların önde gelenlerinden Karabet Ağa Topalyan'ın cesedi bulundu. Ayrıca iki taraf arasında çıkan çatışmalarda 40 Ermeni öldü. Aynı gece 15 kadar Ermeni Gömleksiz Ali adlı bir Müslüman genci kama ile ağır yaraladılar. Suçlulardan ikisi yakalandı. Yapılan aramada birinin evinde 13, diğerinin evinde 31 silah bulundu. Ağır yaralanan Gömleksiz Ali ertesi gün hayatını kaybetti. Bu olaydan sonra bazı Ermeniler başlarına beyaz sarık giyerek Müslümanlara benzemek suretiyle sokağa çıktılar. Hatta reji kolcusu kıyafetleri giymiş bir Ermeni, hükûmet konağında yakalanırken diğer bir Ermeni, bir aletle kapsül doldururken suçüstü yakalandı.

Cuma günü ise komite üyelerinden olan Bobos Serkis ve Mehmet adlı iki kasap arasında çıkan kavgada "Yangın var!" denilmesi üzerine tüm Ermeniler dükkânlarını kapatarak kiliselerine ve evlerine kapandılar. Karamanlı Mahallesi'nde iki Müslüman'ı yaralayıp öldürdüler ve Künbed Mahallesi'nde askerler ve Müslümanlar üzerine silah attılar. Ermenilerin amacı Cuma namazı esnasında Zeytun'dan gelecek olan Ermenilerle birleşip Müslümanları katletmekse de iki kasap arasında çıkan kavga işin vaktinden önce patlamasına, dolayısıyla planlarının bo-

zulmasına sebep oldu. Bu olaylarda kışkırtıcı rolleri olduğu düşünülen Maraş İdare Meclisi üyelerinden Vartuvar, Manuk ve Protestan öğretmenlerden Şıracıyan Aharon ve Sekfavant gözaltına alındı.

Maraş'ta bulunan Ermeni, Katolik ve Protestan cemaatlerinin ruhanî reisleri, hem Maraş mutasarrıflığına hem de kendi patrikhaneleri aracılığıyla Osmanlı hükûmetine müracaat ederek Maraş'ta Ermenilerin öldürüldüğünü, bu yüzden evlerine kapanmak zorunda kaldıklarını iddia ettiler. Osmanlı hükûmeti, Maraş'ta Ermenilerin Müslümanlara saldırarak birçok kişiyi öldürdüklerini, dolayısıyla söylenenlerin tamamen asılsız olduğunu kanıtlarıyla adı geçen patriklere sundu.

Maraş'ta asayişin sağlanabilmesi için 2 Kasım'da örfî idare ilan edilerek komutanlığına Ziver Paşa tayin edildi. Hınçak komitesinin Maraş'taki teşkilatlanması buradaki emniyet birimlerinin takibi altındaydı. 3 Kasım 1895'te bu ortamda hakkında birçok ihbar olan Maraş İdare Meclisi üyelerinden Çorbacıyan Agop ve kardeşi Karabet'in evinde yapılan aramada, Portakalyan Mıgırdıç tarafından Marsilya'da hazırlanan Ermenistan ve Kilikya hakkındaki nizamname ile cemiyetin mühürleri ele geçirildi.

19 Kasım 1895 günü Künbet Mahallesi'nde oturan Emerliyan Karabet adlı komite üyesi, "*Zeytunhular geldi. Daha ne duruyorsunuz?*" diye bağırınca evlerinde toplanmış olan Ermeniler, Müslümanlar üzerine silah atıp bir Müslüman'ı öldürdüler. Ertesi günü Künbet ve Şekerdere mahallelerinde oturan Ermeniler, Akdere Kilisesi'nde toplanarak Müslüman halk ve askerler üzerine dört saat süreyle ateş etti. Ancak gece karanlığının bastırması büyük bir faciayı önledi.

Belediye Karakolu civarında bulunan Kambur oğlu Serkiz'in evinde toplanan Ermeniler, oradan geçen Müslümanlar üzerine ateş açınca 12 yaşında bir çocuk ve yetişkin bir Müslüman öldü. Restebaiye Mahallesi'nde,

Bayramyan Saçrek'in evinde toplanan Agopçıyan ve Emerliyan Mıgırdıç ile kardeşleri, oğulları ve diğer yardımcılarıyla beraber, gelip geçenler üzerine attıkları kurşunlardan Kayabaşı Mahallesi'nden Hacı Ağa ölürken Solak oğlu Hüseyin, kolundan yaralandı. Şekerdere, Künbet, Akdere ve Kırklar kiliseleri ile Ermeni reislerinin evlerinden askerler ve Müslüman halk üzerine ateş açıldı. Bir taraftan da şehrin farklı noktalarında yangın çıkarıldı. Künbet ve Akdere kiliselerinde saklanmış barut ateş aldı.

Ermeniler tarafından kasten çıkarılan yangında 150 kadar ev yandı. Yakılan yerler arasında Amerikan misyonerlerine ait olan Maraş Kız Koleji ve Teoloji Okulu da vardı. Ermeni komiteciler misyonerlere ait binaları ateşe verince okullarda bulunan 290 öğrenci misyonerler tarafından güvenli yerlere çıkarıldı. Amerikan misyonerleri ve öğrenciler askerlerin himayesi altına alındı. Yangında 44 bin dolar civarında maddi zarar oldu. Hatta Amerikan Se-fareti, Osmanlı askerleriyle memurlarının Amerikan misyonerlerini korumak için gösterdikleri çabayı kendi hükûmetine aktardı. Maraş Kumandanı Ziver Paşa karışıklıkları önledi ve yangın söndürüldü. Bu olaylarda Nizamiye askerlerinden bir ölü iki yaralı; jandarmadan, bir ölü üç yaralı; Müslümanlardan 27 ölü 31 yaralı ve Ermenilerden 98 ölü, 83 yaralı olduğu tespit edildi. Mustafa Remzi Paşa, 21 Kasım 1895'te Maraş'ta asayişin sağlandığını, Maraş'ın topa tutulduğu haberlerinin asılsız olduğunu bildirdi.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADANA OLAYLARI

1.Adana Olaylarının Sebepleri

Ermeniler, 1865 yılında Çukurova'da yapılan idarî düzenlemeler sonucunda, daha çok ticaretle uğraşan bir toplum olmalarına rağmen tarım arazileri satın alarak ziraata da el atmışlardı. Bu durumu bazen başka devletlerin de desteğini alarak bölgedeki Ermeni nüfusun artması için kullandılar. 1869 yılında 800.000 dönüm civarında sulu tarıma elverişli mercimek çiftliğinin Fransız-Ermeni şirketler grubunca 75 yıl süreyle işletilmek istenmesi Fransızların Çukurova'daki Ermenilerle işbirliği yaparak bölgeye hâkim olmak istemesinin sonucu olmalıdır.¹ Çukurova'nın geniş pamuk tarlalarında çalışacak insan gücü çevre illerden gelen işçilerle karşılanırdı. Bu işçilerden bir kısmı mevsimlik olarak çalışır, işveren tüccarlar onlara kalacak yer temin ederlerdi.² Bu durum Çukurova'da Ermeni nüfusu artırmak isteyen komiteler için büyük bir fırsat ol-

¹ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, 1992, s.128. Ayrıca bkz. Cezmi Yurtsever, **ErmeniTerör Merkezi Kilikya Kilisesi**, İstanbul: Bayrak Yay., 1983, s.261.

² Günay, Maraş'ta Ermeniler, s.146-147.

muştı. Ermeni komiteleri, 1905 yılında Paris’te yaptıkları bir kongrede, ne suretle olursa olsun, Kilikya yani Adana ve Maraş civarındaki bölgelerin bağımsızlığının kazanılmasına karar verdi. Bu kararda, Adana, Maraş ve İskenderun’daki Ermeniler arasında Ortodoksluğu yayıp kendine bir nüfuz alanı oluşturduktan sonra Akdeniz’e ulaşmaya çalışan Rusların da parmağı vardı.¹ Komiteler, bu kararın alınmasından sonra hazırlıklara başlayıp isyan çıkarılması planlanan Adana’da Ermeni nüfusun artırılması ve Ermenilerin silahlandırılması çalışmalarını hızlandırdılar.

Meşrutiyet’in ilanından sonra genel af ilan edilmesiyle birçok Ermeni lideri yurda dönme imkânı buldu.² O sırada hükümet “her şeyi serbest bıraktığı gibi” silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmıştı.³ Bu, Ermenilerin hızla silahlanmalarına zemin hazırladı. Ermeniler, Meşrutiyet idaresinin kendilerine verdiği geniş özgürlükten yararlanarak, “*ilk aşamada kendilerini savunmak*”, daha sonra da “*hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek*” ama-

¹ **Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilaliyesi**, Haz.H.Erdoğan Cengiz, Ankara: 1983, ss.73-74.

² Recep Karacakaya, “İstanbul Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan ve Siyasî Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 1.cilt, Ankara: ASAM, 2003, s.390; Yalçın Özalp, **Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş**, yay. Yılmaz Akçakale, İstanbul: t.y., s.226.

³ Cemal Paşa, **Hatırat**, haz. Metin Martı, 5. b., İstanbul: Arma Yay., 1996, s.359. Cemal Paşa’nın “Hatırat”ının baskıları arasında bazı farklar olmasından dolayı eserin diğer baskılarında Adana Ermeni olaylarının anlatıldığı bölümler için bkz. Cemal Paşa, **Hatıralar**, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yay., M.Sıralar Matbaası, 1959, s.348-355; Cemal Paşa, **Hatırat(1913-1922)**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi, Nehir Yay., İstanbul, 2006, s.348-357. Silah almanın ne kadar kolay ve sıradan bir iş olduğu konusunda bkz. Vahakn N. Dadrian, **İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Belge Yay., 2007, s.215.

cıyla ülkeye kolaylıkla silah ve mermi sokabiliyorlardı.¹ Öte yandan Bulgar, Sırp ve Girit hareketleri ve iç isyanlar Ermeni komiteleri tarafından bir fırsat olarak kabul edildi. Onların yaptıkları plana göre; Ermeniler ayaklanıp olaylar çıkaracaklar ve hükûmete karşı direneceklerdi. Bunun üzerine Avrupa devletleri olaylara müdahale ederek zırhlılarını Mersin'e gönderecekler ve Kilikya'yı Ermenilere vereceklerdi.² Hatta "*Büyük Ermenistan*"ın kurulması Avrupa Devletleri tarafından onaylanacaktı.³

Komiteler, bu amaçlarına ulaşabilmek için Doğu illerinden Adana'ya nüfusa kaydettirmeksizin birçok Ermeni göç ettirdiler. Adana'ya yurt dışından gelen Ermeniler de köylere dağıtılarak yerleştirilmekteydi.⁴ Öte yandan mevsimlik işçi oldukları bahanesiyle Maraş, Harput ve Diyarbakır'dan çok sayıda Ermeni bölgeye getirilerek işgal edilen boş arsalarda ya da kasabalardaki Ermeni evlerinde barındırıldılar.⁵ Adana'da toplanan Ermenilere, Mersin ve İskenderun Limanlarından yurda sokulan 13000

¹ Salâhi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)**, Belle-ten, C.LI, S.201, Ankara: TTK Yay., Aralık 1987, s.1267.

² Ahmet Rüstem Bey, **La Guerre Mondiale et La Question Turco-Arménienne**, çev.Cengiz Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2001, s.41; **Talât Paşa'nın Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yay., 2003, s.24; Esat Uras, **Tarih'te Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2.b., İstanbul: Belge Yay., 1987, s.551; Cemal Paşa, **Hatırat**, 2006, s.353.

³ Arsen Avagyan&Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Çev.Mutlucan Şahan, İstanbul: Aras Yay., 2005, s.16-17, vd.

⁴ Adana'nın bazı köylerinde saklandıklarının güvenlik birimlerince haber alınmasından sonra kaçan ve daha sonra Maraş civarında yakalanan 20 kişilik Ermeni grubunun Harput ahalisinden oldukları ve Amerika'dan geldiklerini itiraf etmeleri konusunda bkz. BOA. Yıldız Perakende Zaptiye Nezareti Evrakı, 38/36, (1326 Ra 19/ 20 Nisan 1908).

⁵ Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları**, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Yay., 1982, s.24.

silah dağıtıldı.¹ Ermeniler, bir taraftan da propaganda çalışmalarını hızlandırdılar. Çıkardıkları çeşitli gazetelerde kıtlık nedeniyle yoksul düşen Ermenilerden, mesela Zeytun Ermenilerinden bahsedip Osmanlı Devleti'nin zor ve şiddet kullanarak vergi toplandığını bildiren haberler yaydılar. Yaklaşan tehlikenin farkına varan Osmanlı hükûmeti bir taraftan bu haberlerin doğru olmadığına halkı ikna etmeye çalışırken diğer taraftan tekzip metinleri yayınlıyordu.²

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Adana Ermeni Marhasası Episkopos Muşeg,³ Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamın da etkisiyle gizlenme gereği duymadan kilise, okul ve meydanlarda konuşmalar yaparak halkı ayaklanmaya ve Kilikya Krallığı'nı kurmaya davet etti.⁴ Bağımsız Ermenistan'a kavuşabilmek amacıyla Avrupa'dan tüfek ve tabanca getirtip⁵ bunları Ermenilere dağıt-

¹ Uras, Tarihte Ermeniler..., s.552.

² Takvim-i Vekayi, I.se., ad.151, Pazartesi, 2 Mart 1325(15 Mart 1909)'dan Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Takvim-i Vekayi'de Ermenilerle İlgili Haberler", **Bellekten**, C.LV, S.212-214, Ankara: TTK Yay., 1991, s.835.

³ Papaz Muşeg, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin zamanının geldiğini söylüyordu. Çünkü artık herkes serbestçe kendi partisini kurabiliyor, fikirlerini ifade edebiliyordu. Bu serbestlik ve hürriyet havası ahaliyi o kadar çok etkilemişti ki hiç kimse hükûmet memurlarını ciddiye almıyordu. Aynı zamanda Hınçak komitesine üye olan Muşeg, bu hürriyet ortamını kullanarak hem Müslümanları hem de Hristiyanları tahrik edecek davranışlarda bulunmuş ve Adana ahalisinin birbirini kirmasına sebep olmuş ve olayların başlamasından hemen sonra Mısır'a kaçmıştır. Bkz. Cemal Paşa, Hatırat..., 357-358; Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni..., s.33.

⁴ Guenter Lewy, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey**, Salt Lake City: University of Utah, 2005, p.33; Nurşen Mazıcı, **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni(1878-1920)**, 2. b., İstanbul: Pozitif Yay., 2005, s.69-70.

⁵ Cemal Paşa, Hatırat, 1996, s.358; ayrıca bkz.Cemal Paşa, Hatıralar, s.353.

tı.¹ İngiltere'nin Mersin Konsolos yardımcısı Binbaşı Doughty Wylie, Büyükelçi Lowther'e gönderdiği raporda anayasanın yeniden uygulanmaya başladığı tarihten Nisan 1909'a kadar geçen sürede vilayete 40000 silah, tabanca ve otomatik tabanca getirildiğini bildirmekteydi.² Kaçak olarak yurda sokulan silah ve cephane kiliselerde depolandı ve bunların daha sonraki dağıtımını kolaylaştırmak için kiliselerden evlere uzanan tüneller açıldı. Muşeg, ayakları dizlikli tek tip elbise giymiş, Amerika ve Rusya'da askerî eğitim almış, "Postalli" da denen ve yaklaşık 300 kişiden oluşan özel bir birlik kurmuştu. Bu birlik her gün dağlarda eğitime devam etmekteydi. Öte yandan portakal deposu adı altında 400-500 m. uzunlukta ve o ölçüde eni olan kışlalar inşa etmişti.³ Piskopos Muşeg, Cebel-i Bereket Sancı'nda yaklaşık bir ay süren bir seyahate çıkarak burada yaşayan Hristiyanlardan hem kendilerini hem de Meşrutiyet'i korumak için silahlanmalarını tavsiye ederken bir yandan da halkı galeyana getirecek söylemlerde bulundu. Dört Yol'da oturan Hristiyanları ziyaret ettiğinde onları vergi, bedel-i askerî ve belediye rüsumlarını ödememeye teşvik etti. Bunun sonucunda Dört Yol'daki Hristiyan köylerinden tahsil edilen verginin miktarı düştü.⁴ Hazırlıklarını tamamlayan Ermeniler adeta isyanın bir an önce çıkması için sabırsızlanıyor ve bunun için Müslümanları tahrik ediyorlardı.⁵

¹ Silahlar sadece Adana ve çevresinde oturan Ermenilere değil Maraş, Zeyton gibi bölgelerde oturan Ermeni halka da dağıtıldı. Silah ve revolverler önde gelen Ermenilere hediye edilirken diğerlerine piyasa değerinin çok altındaki fiyatlarla satılmaktaydı. Zeyton Marhasası Vağarşak Efendi'nin bu konuyla ilgili ifadesi için bkz. BOA. İrade Askeri (İ.ASK.), 1327 Z/21.

² Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine..., s.1269.

³ Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni..., s.10.

⁴ Süleyman Kâni İrtem, **Ermeni Meselesinin İçyüzü**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yay., 2004, s.165.

⁵ Ermenilerin tahrik eden tutumlarının Alman ve İngiliz belgelerinde de açıkça gösterilmesi Ermeni yazarlarının bu durumu inkâr edeme-

Ermenilerin bu şekilde hazırlık yapmaları Müslümanların gözünden kaçmıyordu ve bu durum iki taraf arasında kin ve nefret duygularının artmasına sebep oluyordu. Buna rağmen Adana'daki yerel hükûmetin bu durumu düzeltme çabası göstermemesi ve iki taraf arasında birbirlerine beslenen kötü duyguların her geçen gün artması sonucunda Müslümanlar ve Ermeniler arasında silahlanma yarışı başladı. Ermeni gazeteleri Ermeniler için silahlanmanın Meşrutiyeti, şahıslarını, şereflerini, mallarını korumak ve savunmak için elzem olduğunu sorumsuzca yazıyorlardı. Ermenilerin silahlanmasını Müslümanlara yönelik bir saldırı olacağı şeklinde yorumlayan Müslümanlar da dindaşlarını hazır olmaları için uyarıyorlardı. Üstelik her iki taraf da satın aldıkları silahlarını bağlar arasında, şehrin civarında, hatta şehir merkezinde denemekten çekinmiyorlardı.¹

2. Adana Olayları

9 Nisan 1909 Cuma günü, İsfendiyar ve Rahim isimindeki iki Müslüman gencin Ohannes adlı bir Ermeni tarafından vurulmasıyla olaylar başladı. İki Müslüman'ı öldüren Ohannes hemen Kıbrıs'a kaçtı.² Müslümanlar,

melerine sebep olmaktadır. Adana Vilayeti İngiliz Konsolos Muavini Doughty Wyllie, Ermenilere atfen şöyle demiştir: *"Fazlasıyla yaygın ve Türkler'e doğrultulan, şiddetli ve tahkirkar lisan. Müselleh Ermeni'nin paturtısı ve devasız gevezeliği Türkü tahrik etti..."* Britanya Hariciye Arşivi, FO, 24/220, genel rapor s.70, ek no.48'den Vahakn N. Dadrian, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1**, Çev. Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yay., 2004, s.6.

¹ İrtem, Ermeni Meselesinin İçyüzü, s.158-160.

² Dadrian, İttifak Devletleri Kaynaklarında..., s.215. Olayın basit bir namus meselesinden kaynaklandığı iddiaları için bkz. aynı yer. Ermenilerin, Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçtiği 1878 yılından sonra adayı silah deposu ve eğitim kampı olarak kullanmaları konusunda ayrıca bkz. Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun

yerel yönetimden katilin Ermenilerden alınmasını isterken Ermeniler de önceden bir Ermeni'yi öldürmüş olan bir Müslüman'ın kendilerine verilmesini, aksi takdirde zanlıyı teslim etmeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine hükûmet yetkilileri katili yakalamak istedilerse de başarılı olamadılar. 13 Nisan akşamı Ermenilerin birkaç Müslüman'ı öldürdükleri şayiasının çıkması üzerine ortalık tekrar karıştı ve bir Ermeni'nin cesedinin bulunmasıyla da çatışmalar başladı.¹Bütün bu olanlar sonucunda Adana ve çevresindeki bazı köy ve kazalarda 14 Nisan'da büyük bir isyan çıktı. O sırada hükûmetin başında bulunan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa,² Meşrutiyet'in bir sonucu olan "hürriyet" in anarşi demek olmadığını halka anlatabilecek biri olmadığı gibi gerekli tedbirleri alma kabiliyetinden de yoksundu.³

Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, cilt 1, sayı 1, kış 2007, s.115–126.

¹**Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II.Meşrutiyet Olayları(1908-1909)**, Haz: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara: TTK Yay., 1996, s.86-87.

² Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazam olmadan önce Adana ve Yemen valilikleriyle Dâhiliye Nazırlığı görevlerinde bulundu. Adana ve Yemen valiliklerinde dikkat çeken önemli bir başarısı olmamasına rağmen Kâmil Paşa'nın 1908 yılında kurduğu hükûmette Dâhiliye Nazırlığı görevine getirildi. Hüseyin Hilmi Paşaya hem bu görevin hem de daha sonra elde edeceği sadrazamlık görevinin kendi yeteneklerinden çok onun, ittihatçılar tarafından tercih edilmesi sonucunda olduğu şeklindeki Cemal Paşanın kine benzer bir görüş için bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 3.cilt, 3. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s.1664–1665; Ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4.cilt, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955, s.822.

³Cemal Paşa, Hatırat, 1996, s.359. Ermenilerin Dörtöl'de hazırlık yapmaları üzerine Cebel-i Bereket Mutasarrıfı olan Mehmet Asaf, Müslümanlarla Ermeniler arasında bir çatışma olabileceğini fark ederek hükûmetten burada tedbirlerin artırılmasını istemiş ve Ermeni Marhasası Muşeg Efendi'nin görevden uzaklaştırılmasını tavsiye etmiştir. Ancak Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, "*Ben Adana'da valilik ettim. Orada bir şey olmaz*" diyerek bu tedbirleri uygulamamıştır.

Karışıklıklar kısa süre sonra Dört Yol'a sıçradı. Burada pamuk işçisi olduğu bahanesiyle Zeytin ve Van'dan gelen çok sayıda Ermeni toplanmıştı. Zaten Muşeg'in, yaptığı plan dâhilinde Ermeniler, daha önceden Dört Yol askerî kışlası yakınında 1000 dönüm civarında arazi satın alarak etrafında siper ve hendekler kazmışlardı. Adana'da olayların başlamasıyla Dört Yol'da da Müslüman halka saldırılar başladı. 16 Nisan'da Nacarlı Ermenileri ellerindeki dört topla civardaki Müslüman köylere ateş açtı. Yolda Koziçli İmamı Gök Müftü ile birçok Müslüman'ı öldürdüler, birçoğunu da yaraladılar.¹ Adana çevresinde Kürt ve Türkmen aşiretlerinin olması hükümetin olayları kontrol etmesini zorlaştırdı.²

Adana ve çevresinde çıkan olayların çok şiddetli olmasından dolayı bu olayların çevre vilayetlere sıçraması ihtimali vardı. Özellikle Adana'ya komşu olan Halep vilayetinde hem Müslüman halkın hem de Ermenilerin silahlanmış olması bu endişeleri artırmaktaydı. Asayişin bozulmaması için çabalayan Halep'teki güvenlik birimleri, "*Asayiş-i lâzime icrasıyla her ikisine de kendilerine tecavüz vuku' bulmadıkça hiç kimseye taarruz etmeyeceklerine*" dair yemin ettirdiler. Asayişin temini için de güvenlik önlemlerini artırdılar ve vilayete acil olarak takviye birlikler gönderilmesini hükümetten istediler.³

Ancak bütün gayretlere rağmen olayların Halep vilayetine sıçraması önlenemedi. Halep Valisi Reşid Paşa,

Mehmet Asaf Bey, olaylardan sonra kurulan Erzin Divan-ı Harbi Örfisi'nde yargılanıp beraatine karar verilmesine rağmen daha sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın isteğiyle yeniden yargılanmış ve yurdu terk etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni..., s.33, 46-65.

¹ Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni..., s.68-70. Ayrıca bkz. Yusuf Ziya Bildirici, **Adana'da Ermeniler'in Yaptığı Katliâmlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri**, Ankara: Kök Yay., 1999, s.50-51.

² Dadrian, İttifak Devletleri Kaynaklarında..., s.217.

³ Sabah, 27 Nisan 1909.

Dâhiliye Nezareti'ne, Adana'da başlayan olayların Kozan, Osmaniye ve Dört Yol'a sıçradığını, bazı aşiret ve Türkmenlerin olaylara karışarak Beylan kazasına bağlı Ferikhan köyünde oturan bazı Ermenileri öldürüp bazılarını da yaraladıklarını haber verdi. Ayrıca o civardaki 142 Ermeni'nin Mersilzâde Mustafa Paşa'nın konağına sığındıklarını, burada birkaç gün misafir edildikten sonra Halep'te hükümet görevlileri tarafından emniyetlerinin sağlandığını, pek çok Müslüman'ın evinin yakılmış olduğunu bildirdi.¹ Ancak karışıklıklar bundan ibaret değildi ve hükümet birçok yerde neler olduğunu öğrenmek konusunda bile sıkıntı çekmekteydi.² Adana'da çıkan isyan; Bahçe, Maraş, Hamidiye, Antakya, Tarsus, Payas, Haçin*, Erzin ve diğer yerlere de yayıldı. Ermeniler ve Müslümanlar arasında korkunç olaylar oldu.³ Müslümanlarla Ermeniler yalnız Çukurova'da değil İskenderun Körfezi dolaylarındaki sahil boyunca her yerde birbirleriyle çatışıyordu. Olaylarda ölenlerin sayısı oldukça kabarıktı.⁴ Resmî rakamlara göre Müslümanlardan 1924 ölü, 533 yaralı, Ermenilerden ise 1455 ölü, 382 yaralı vardı.⁵ Batılı kaynaklarda ölen Ermenilerin sayısı 15 ila 20 bin arasında verilirken

¹ Halep Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne 23 Nisan 325 tarihli arzı için bkz. BOA.Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Kalemi (DH.MUİ.), 2-1/3, (1327 Ca 16 / 5 Haziran 1909). Bkz. Ek 1a-b.

² Aynı belge.

*Bugün Adana'nın Saimbeyli ilçesi.

³ H.Charles Woods, **The Danger Zone of Europe**, Londra: Fisher Unwin, 1911, s.155-156.

⁴ Bkz. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine..., s.1274-1275.

⁵ Bu rakamlar ve daha sonra Dâhiliye Nazırı Ferit Bey tarafından Meclis-i Mebusan'da resmî olarak açıklanması hakkında Ayfer Özçelik, Sahibini Arayan Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları, İstanbul: Tez Yay., 2001, s. 330; ayrıca bkz. Yusuf Ziya Bildirici, "Ermeni Soykırımını Aldatmacası ve 1919-1920 Adana Katliamları", Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/01.php>, ss.4-5, (4 Ocak 2008).

ölen Müslümanlardan hiç bahsedilmemektedir.¹ Cemal Paşa'ya göre olaylarda 17000 Ermeni, 1850 Müslüman öldü.² Öte yandan bazı yazarlar olayların kendiliğinden geliştiği görüşündeyken³ diğerleri önceden planlandığı kanaatini taşımaktadırlar.⁴

¹ Mesela bkz. Lewy, *The Armenian Massacres...*, 33; Robert Mirak, *Torn Between Two Lands Armenians in America, 1890 to World War I*, Massachusetts: Harvard University Press, 1983, p.54; Richard G. Hovannisian, "The Armenian Question, 1878-1923", *A Crime of Silence The Armenian Genocide*, Preface by Pierre Vidal-Naquet, Bath: Pitman Pres, 1985, p.18; André N. Mandelstam, *La Société des Nations et les Puissances Devant Le Problème Arménien*, Paris: 1923, s.38.

² Cemal Paşa, *Hatırat*, 1996, s.362; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.354. Cemal Paşa'nın ileri sürdüğü bu rakamları Ermenilerin tesiri altında kalarak söylediği ortadadır. Zira olaylardan sonra kayıpları araştırmak üzere bir komisyon kurulmuş, komisyon üyelerinden Edirne mebusu Agop Babikyan Efendi 20000 Ermeni'nin öldüğü iddiasında ısrar ederken komisyonun bir başka üyesi olan Faik Bey, Müslüman ve Ermenilerden toplam 6000 kişinin hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Adana'da ölenlerin tam sayısı bilinmemekle beraber Ermenilerin öne sürdüğü rakamların doğruluğu pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Adana'nın Ermeni nüfusu 1906 sayımında 50.300, 1914 sayımında 52.650'dir. Bkz. Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.93-94. Bu durumda olayların etkisiyle Adana dışına kaçanların kayıplar arasında sayıldığı ve bu kişilerin daha sonra memleketlerine geri döndüğü ihtimali güçlüdür.

³ Woods, *The Danger Zone...*, s.75-76.

⁴ Vahakn N. Dadrian, "The Convergent Roles of the State and Governmental Party in the Armenian Genocide", in *Studies in Comparative Genocide*, ed. Levon Chorbajian and George Shirinian, p.102'den Lewy, *The Armenian Massacres ...*, s.33; Mirak, *Torn Between Two Lands ...*, s.54.

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA'DA BAŞLAYAN OLAYLARIN ÇEVREYE YAYILMASI

1.Maraş'ta Meydana Gelen Olaylar

Adana'da Ermenilerle Türkler arasında karışıklık çıktığının duyulması üzerine Maraş ve çevresinde de asiye bozuldu. Abdurrahman Şeref Bey, bunu "*Maraş'ta bile küçük bir heyecan vukû' bulmuş idi*" şeklinde değerlendirek büyük çaplı bir olay olmadığını vurgulamaktadır.¹ Sabah gazetesinin 30 Nisan 1909 tarihli nüshasında, *Maraş İğtişâsı* başlığı ile verilen haberde "*Maraş'ta şurûr-ı iğtişâş zuhûr ettiğine ve yüzlerce kimselerin katl-u itlâf olduğuna dair gazetemizden biri tarafından verilmiş havadisî sûret-i mevsukadan tekzip ederiz. Maraş'ta yalnız bir Hristiyan kadının oğlu tarafından bir erkeğin biraderi tarafından katl olunması ve Müslim ve gayr-ı Müslim anasır-ı Osmaniyye arasında vürudu muhalefet ber-kemâl bulunmamıştır.*" denilse de olaylar çok daha önemli boyutlardaydı.²

¹ Bkz. Abdurrahman Şeref Bey, II.Meşrutiyet Olayları(1908-1909)..., s.129.

² Sabah, 30 Nisan 1909.

1.1. Maraş Şehir Merkezinde Meydana Gelen Olaylar

Maraş'ın içinde meydana gelen olayların büyük kısmı Sarayaltı¹ Demirciler Çarşısı'nda ve Kuyucak Mahallesi'nde oldu. Demirciler Çarşısı'ndaki olay, Çağrı...? Oğlu Minas'ın Divan-ı Harbi Örfi'de verdiği ifadesine göre şu şekilde gelişti: “*Hamza elindeki bıçağı Dikran'ın karnına sapladı. Ökkeş dahi bir tüfenk çekmişti ama isabet edip etmediğini görmedim.*” Şahitlerin ifadelerinin yanı sıra polis tarafından hazırlanan raporu da inceleyen mahkeme heyeti, Minas'ın ifadesini doğrulayan bilgiler olduğunu görünce Dikran'ın, hem Çapar Ökkeş hem de Hamza tarafından öldürülmek istendiğini ancak doktor raporuyla da belgelendiği üzere karnında bıçak yarası olması ve başka yerinde herhangi bir yara tespit edilememesinden dolayı Hamza tarafından öldürüldüğü, kanaatine vardı.²

Hamparsum oğlu Sirop, Sarayaltı olaylarının olduğu gün Sarayaltı Çarşısı'ndan geçerken bazı kişilerin saldırısına uğradı. Fırıncı Avadik ifadesinde; Demirci Halil Usta'nın ortağının bir elinde demir diğer elinde çekiç olduğu halde “*Vurun*” diye bağırarak halkı galeyana getirdiğini, bakkal Arif elinde kama olduğu halde Hamparsum'u beklettiğini, ama vurduğunu görmediğini, biraz zaman geçtikten sonra Demirci Fatır oğlu Derviş'in dükkânından bir silah atılmasıyla Hamparsum'un yere düştüğünü, söyledi. Aynı ifade Demirci Mihal tarafından da tekrarlandı. Şahitlerin dinlenmesi ve yapılan tahkikat sonucunda; Alemlî Mahallesinden Arap Fethi oğlu Durdu ve Bostancı Mahallesinden Fatmalı oğlu Derviş bin Mustafa'nın Hamparsum'u müştereken öldürdükleri kanaatine varıla-

¹ Sarayaltı; Dulkadir Beyleri'nin saraylarının bulunduğu yerin aşağı tarafında bulunan bölge olmasına atfen, İsa Divanlı, Kuyucak ve Diyanlı mahallelerine açılan bölgeye verilen isim.

² BOA. İrade Askerî (İ.ASK.), 1327 L/52.

rak 15'er sene kürek* ve ayrıca Divanlı Mahallesinden Demirci Osman'ın vurulduktan sonra elindeki kamayı Hamparsum'a batırdığı doktor raporuyla sabit bulunduğundan ve bunun sonucunda öldürmeye yardım ettiği kesinleştiğinden üç sene kürek cezasına çarptırılmalarına karar verildi.¹

Sarayaltı'ndaki olaylar sırasında Kumarlı Mahallesi'nden Honan'ın, Seksenler Mahallesinden Alaaddin oğlu Osman oğlu Hüseyin ve Divanlı Mahallesi'nden Memili oğlu Osman taraflarından müştereken çifte kurşun ve dipçik darbeleriyle öldürüldüğü doktor raporuyla belirlendi. Honan'ın ölümünün kurşun mu yoksa dipçik darbesi sonucunda mı olduğu tespit edilememiştir. Ancak Osman oğlu Hüseyin, Maraşlı David oğlu Hacı Davut'un yaralanması ve Şıracı Sahof'un oğlunun öldürülmesi suçlarını da işlediği tespit edildiğinden idam, Memili oğlu Osman ise 15 sene kürek, cezasına çarptırıldı.²

Kuyucak Mahallesi'nde meydana gelen olaylar sırasında yaralanan Mumcu oğlu Ohannes ağır yaralı olarak Alman Hastanesi'ne kaldırıldı ve daha sonra orada öldü. Ohannes'in ölümünden sonra karısı Takuhi, kocasının burada verdiği ifadeye dayanarak kocasını öldürenlerin Hüseyin oğlu Durdu, Çilingir Sabit, Bıçakçı Ahmet Usta, Karcı Baybanî? oğlu Mehmet, Nalbant Ökkeş, Aşıroğlu Hacı Kasım ve Demirci Ahmet ve Mehmet olduklarını iddia ederek haklarında şikâyetçi oldu. Yapılan tahkikat neticesinde Ohannes'in Çilingir Sabit'in şişe ile vurması

¹ BOA. İ.ASK., 1327 Z/83.

*Kürek cezası, 1274(1857) tarihli ceza kanununun 19-21. maddelerinde yazılı olup devletçe, memleketin münasip yerlerinde tesis edilecek umumî hapisanelerde, ayaklarına demir vurularak hidemât-ı şakka (meşakkatli hizmetler) da kullanılmak suretiyle infaz olunan ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II.cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.342.

² BOA. İ.ASK., 1327 Z/19.

sonucunda yaralandığı ve daha sonra öldüğü anlaşıldı. Soruşturmada suçlanan Nalbant Ökkeş oğlu Hüseyin Çavuş'un Veli'ye yardım ettiği sadece bir tek şahit tarafından söylendiğinden kendisine bu olayla ilgili ceza verilemedi. Ancak başka bir suçtan dolayı aldığı hapis cezası nedeniyle 15 seneye mahkûm edildiğinden mahkûmiyeti devam ettirildi. Adı geçen diğer kişilerin suçla ilgileri olmadığı tespit edildiğinden beraatlarına karar verildi.¹

1.2.Pazarcık'ta Meydana Gelen Olaylar

Kuyucak'ta çıkan olayların ikinci gününde, Bayram oğlu Ali Efendi ve Jandarma Kasım'ın ifadesine göre; Maraş'ta yaşayan Protestan Ermenilerden Ohannes, Maraş'a dört buçuk saat uzaklıktaki Antep Caddesi üzerinde bulunan "Keser" adlı mahalde Bayram oğlu Ali Efendi ve Jandarma Kasım'a rastladı ve onlara Maraş'a birlikte gitmeyi teklif etti. Onlar da kabul ettiler ve üçü yola birlikte devam ettiler. Ancak Erkenez Köprüsü yakınlarına geldiklerinde silahlı bir takım adamlarla karşılaştılar. Bu adamlardan Pazarcık Kazası'nın Tolhum Köyü'nden Memik ile kardeşi Murat üçlü gruba katılarak bir süre yürümüş, ancak daha sonra Memik birden elindeki çifte ile Ohannes'e ateş etmiş, kardeşi Murat'da arkasından ateş etmeye devam etmiştir. Ohannes ilk ateşten sonra yere düşüp ölmüştür. Suçlu kardeşlerden Memik 15, Murat altı sene kürek cezasına çarptırıldı.²

Pazarcık civarında meydana gelen başka bir olayda Kuyucak Mahallesi'nden Kalaycı Tekagos oğlu Ustor, çırakları Hatuniye Mahallesi'nden Kör oğlu Karabet ve Şekerdere Mahallesi'nden Tekkeli oğlu Agop bir süreliğine mesleklerini icra etmek ve ticaret yapmak üzere gittik-

¹ Şahitlerin ifadeleri ve ayrıntılı sanık ifadeleri ve için bkz. BOA. İ.ASK., 1327 Za/58.

² BOA. İ.ASK.,1327 1/9.

leri Pazarcık'a bağlı Őatiroęlu Köyü'nde buldukları sırada Adana'da olaylar çıktığının duyulmasıyla adı geçen köyün ağası Salman Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'nın, Ustor'u yakalayıp para ve eŐyalarını almasından sonra karışıklık ıktı. Bunun zerine köy muhtarlığına sığınan Ustor ve ıraqları can güvenliklerinin olmadığını anlayınca kaçtılar. Ancak kendilerini takip eden Atmalı aŐiretinden Kurdan oğlu Abdullah, Kır Kethuda'nın oğlu Salman, Demirler Obası'ndan Topal Memo ve Őatır Höyüğü Köyü'nden Ramazan oğlu İbrahim tarafından köye üç saat mesafedeki dağdaki çalılıklarda sıkıŐtırıldılar. Ustor ve Karabet uzaklaŐmayı baŐarıırken kaçamayan Tekkeli oğlu Agop ifteden atılan kurŐunların isabet etmesi sonucunda öldü.¹Yapılan tahkikat neticesinde Agop'un Kurdan oğlu Abdullah ve Kır Kethüda oğlu Salman tarafından öldürüldüğü, Topal Memo'nun da onlara yardım ettiği tespit edildi. Kurdan oğlu Abdullah ve olaydan sonra kaçan ve halen firarda olan Salman 15'er, Topal Memo üç yıl kürek cezasına çarptırıldı.²

1.3. Diğer Bölgelerde Meydana Gelen Olaylar ve Olayların Yatıştırılması

Antakya kazasına bağlı Cısr- Harim taraflarında da bazı Ermenilerin Müslümanlar zerine saldırdıkları haberlerinin geldiği ve bölgeye kuvvet sevk edildiği yine Halep Valisi tarafından haber verildi. Vali, olaylarda Müslüman ve gayrimüslim halkın birbirine girmesi sonucunda birçok masum insanın öldüğünü, mallarının yağmalandığını ve yakıldığını, ayrıca paniğe kapılan Kesp ve Karaduran civarında oturan 2400 Ermeni'nin Lazkiye'ye gitmek üzere yerlerinden ayrıldığını bildirdi. Söz konusu Ermenilerin Lazkiye'ye ulaŐtıkları 3 Mayıs 1909 tarihinde Beyrut

¹ BOA. İ.ASK., 1327 Za/66.

²Aynı belge.

Valisi Ethem tarafından Sadaret makamına haber verildi.¹ Lazkiye'ye gidenler arasında Zeytunlu Ermeniler de vardı.² Adana Valiliği 10 Mayıs 1909'da, Maraş'ın Fındıcak Köyü'nden olup Adana'da bulunan 372 Ermeni'yi³ Bahçe kazasına, Haçin'den Adana'ya gelen 1600 kişiyi de Haçin'e gönderdi.⁴

Sabah gazetesi 1 Mayıs'ta çıkan nüshasında okuyucularına "*La Turkiyya*"ye dayanarak verdiği haberrinde "*Adana olaylarının Zeytun'a da sıçradığı ve olayların halen devam ettiği*"ni duyurduysa da⁵ Zeytun'daki olaylar kısa sürede yatıştırıldı. Ayrıca Halep Valiliği, Zeytun Naibi'nin 4 Mayıs 1909'da verdiği bilgiye dayanarak Zeytun'dan Göksun'a, Göksun'dan Zeytun ve çevresine dağılan Müslüman ve Hristiyan halkın kendi bölgelerine gönderilmesi için memur tahsis edildiğini bildirdi. Buna göre Göksun'a giden Zeytun'a bağlı Çukurhisar, Tanır, Dönekli köylerinin halkının kendi köylerine; Zeytun'a giden Göksun'a bağlı Taşoluk, Kerç, Gülpeyker köylerinin halkının da kendi köylerine gönderilmesiyle güvenlik ve huzurun sağlandığı bilgisini verdi.⁶

Ancak olayların uzun sürmesi ve geniş bir alana yayılması üzerine hükümet, 14 Mayıs 1909'da Maraş ve Antakya'da örfi idare ilan edilmesine karar verdi ve olaylar 25 Mayıs'ta tamamen yatıştırıldı. Ayrıca Maraş ve Antakya'da örfi idare ilan eden hükümet İskenderun, Beylan ve Kesb bölgelerine olayların soruşturulması için heyet gönderilmesine ve Antakya ve Maraş'ta Divan-ı Harbi

¹ BOA. DH. MUI., 2-1/3, (1327 Ca 16 / 5 Haziran 1909).

² Sabah, 1 Mayıs 1909.

³ Bu Ermenilerin Adana olaylarından önce mi yoksa sonra mı Adana'ya gittikleri konusu açık değildir.

⁴ Takvim-i Vekâyi, 10 Mayıs 1909.

⁵ Sabah, 1 Mayıs 1909.

⁶ Takvim-i Vekâyi, 12 Mayıs 1909. Ayrıca bkz. Seyitdanlıoğlu, Takvim-i Vekâyi'de ..., s.835.

Örfi kurulmasına karar verdi. İskenderun Redif Alay Kumanandanı Sadık Paşa Maraş, Kaymakam Tahsin Bey de Antakya Divan-ı Harbi başkanlığına tayin edildi. Olayların tekrarlamaması için çok sayıda kişi gözaltında tutulurken Konya'dan Maraş'a redif taburu sevk edildi.¹

Örfi idarenin ilân edilmesi kısa sürede sonuç verdi. Halep Valiliği'nin 14 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta vilayet dâhilinde asayişin tamamen sağlandığı, olaylara sebep olanların tutuklanarak adalete teslim edildiği, yağmalanan mal ve hayvanların peyderpey sahiplerine teslim edildiği ve ev ve köylerini terk edenlerin istirahatlarının temin edildiği bildirilmekteydi.²Halep Valiliği, 19 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne Maraş'ta hiçbir vukuat meydana gelmediğini ve asayişin ber-kemal olduğunu bildirdi.³Ayrıca 24 Mayıs'ta olaylara karışan 45 kişinin tutuklanması ve Konya ve Kilis'ten Nizamiye Taburlarının gelmesiyle halkın heyecanı yatıştı.⁴

Adana ve Halep vilayetlerinde Ermenilerle Müslümanlar arasında olaylar çıktığının duyulması başka vilayetlerde de tansiyonun yükselmesine sebep oldu.1 Mayıs 1909'da Kayseri'de, 4 Mayıs 1909'da Erzurum'da Ermeniler ve Müslümanlar arasında gerginlik yaşandı.⁵ Ancak yerel makamların olaylara anında müdahale etmeleri ve tepki görecekt davranışlardan kaçınmaları sonucunda buralarda olay çıkarılması önlendi.⁶

¹ BOA. DH.MUİ., 2-1/11, 1327 Ca 7 / 7 Haziran 1909). Bkz. Ek 2.

² Takvim-i Vekâyi, 16 Mayıs 1909.

³ Takvim-i Vekâyi, 21 Mayıs 1909. Ayrıca bkz. Seyitdanlıoğlu, Takvim-i Vekâyi'de ..., s.836

⁴Takvim-i Vekâyi, I.se.,ad.222, Çarşamba, 13 Mayıs 1325(26 Mayıs 1909)'dan Seyitdanlıoğlu, Takvim-i Vekâyi'de..., s.836.

⁵ İkdam, 1 Mayıs 1909; Sabah 4 Mayıs 1909.

⁶Takvim-i Vekâyi, 5 Mayıs 1909; Sabah, 5 Mayıs 1909; ayrıca bkz. Abdurrahman Şeref, II.Meşrutiyet Olayları(1908-1909)..., s.129.

2. Olaylara Tepkiler

Olayların İstanbul'da duyulmasının ardından Ermeni Patrikhanesi Adana'ya bir heyet göndererek durumu daha yakından takip etme ve ihtiyaç sahiplerine yardım etme kararı aldı. Patrikhane'nin gönderdiği heyetin¹ daha sonra Mersin'den Ermeni Patrikhanesi'ne ilettiği rapor sonucunda Patrikhane, Patrik kaymakamı vasıtasıyla Sadaret'e ve Dâhiliye Nezareti'ne bir önerge vererek birçok konuda şikâyetçi oldu. Patrik kaymakamı, Adana'da Ermeni halkın can ve mallarına tecavüz edildiği, hükûmet görevlilerinin bu durum karşısında pasif kaldığı suçlamalarında bulunuyor ve bu durumdan cesaret alan Maraş ahalisinin Zeytun üzerine yürümeye hazırlandığını iddia ediyordu.² Bu iddialar karşısında harekete geçen Dâhiliye Nezareti, Adana ve Halep valiliklerinden durumu sordu. Halep Valisi, iddialara cevap niteliğinde hazırladığı ayrıntılı raporunda; *"Halep vilayeti dâhilindeki olaylar Maraş, Antakya, Kesb ve Kırıkhan ile pek az olarak İskenderun karyesine münhasırdır. Mülhakât ile yapılan yazışmalar ve tahkikât neticesinden anlaşıldığına göre; Maraş'ta kasaba içinde ve iki köyde 43, Andırın nahiyesi dâhilinde 25, Antakya'da 172, Kesb'de 113, Kırıkhan'da 93, İskenderun'da 8 olmak üzere toplam 454 nüfus telef olmuştur. 6797 nüfus yardıma muhtaç durumda olup her birine günlük 60 para hesabıyla akçe ve zahire verilmekte ve meskenlerinin tamirine çalışılmaktadır. Yağmalanan eşya için de bölge bölge memurlar tayin edilip gönderilerek mülhakâta tebligât ve takibât-ı müessire icra edilmiş, şimdiye kadar birçok eşya ve hayvan geri alınmıştır ve hâlâ da alınmaktadır. Bölgelere gönderilen tahkik heyetleri vasıtasıyla yaptırılan tahkikatta olaylara önyak olanlarla bilfiil katliama cür'et ettikleri ortaya çıkan 200 kadar kişi tutuklanıp hapsedildiğinden tahkik evraklarıyla beraber oluştu-*

¹Konuyla ilgili olarak bkz. Sabah, 18 Mayıs 1909.

²Ayrıntılı bilgi için bkz. Karacakaya, Türk Kamuoyu ve ..., s.93-94.

rulacak Divan-ı Harb'e tevdileri kararlaştırılmıştır. Bâb-ı Âli'ye, Patrikhane'ye ve diğer mahallere Halep'ten, Maraş'tan ve hiç ilişkisi yokken Yozgat'tan ve daha başka yerlerden gerçek dışı birçok müracaat olması garazkâranedir. Geçen gün Maraş'tan Londra'ya yazılmış olan telgraf ile güya Antakya, Kırıkhan ve İskenderun'da 1500'ü mütecaviz maktul olduğu, çoğunun evlerinin yakıldığı ve yağma edildiği, 12000'den fazla yetim, dul, aç ve hasta olduğu, büyük kısmına iane verilmediğinden yardım gönderilmesi ve tehdit ile Müslüman olan kadın ve kızların murahhaslıklara teslim ettirilmesi hususlarında Halep Murahhaslığı'ndan Patrikhane'ye ve Puzantiyon gazetesine yazılan telgraf gerçek dışıdır... ”¹

3. Olaylardan Zarar Görenlere Yapılan Yardımlar

Halep Valiliği 1 Haziran 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne, “*Antakya'da tamir edilmekte olan 71 Ermeni hanesinden 50'sinin tamirâtının bittiğini, geriye kalan 21'inin tamirinin üç güne kadar bitirileceğini ve sahiplerinin evlerine yerleştirilmeye başlandığını*” arz etti.² Osmanlı hükûmeti, Adana ve Halep'te oturan tüccarların olaylarda zarar gördükleri gerekçesiyle borçlarının ertelenmesi yönündeki kararını Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a ilettiler. Ancak Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde Halep'teki olayların tüccarın durumunu etkileyecek boyutlarda olmadığı gerekçesiyle sadece Adanalı tüccarların borçlarının ertelenmesine karar verildi.³

¹ Adana ve Halep valilerinin konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri raporların tam metni için bkz. Karacakaya, Türk Kamuyu ve..., s.94-97.

² Takvim-i Vekâyi, 4 Haziran 1909.

³ Takvim-i Vekâyi, 11 Haziran 1909.

Adana'daki karışıklıklar nedeniyle zarara uğrayanlarla ilgili olarak alınan şu kararlar Padişah iradesiyle belirlendi:¹

1-Karışıklıklar sırasında yanan mabet, mektep ve meskenlerin inşası, açıkta kalanların korunması ve ziraat ve sınaî erbabının ihtiyacı olan alet ve edevatın temini için Halep Vilayeti'ne 20 bin ve Adana Vilayeti'ne 100 bin liralık ödenek tahsis edilmiştir.

2-Olaylar sırasında zarar gören zanaat, ticaret ve ziraat erbabının işlerini yeniden yürütebilmeleri için hükümet tarafından ayrıca 100 bin lira tahsis olunmuştur.

3-Bu emirlerin yerine getirilmesinden Maliye Nazırı sorumludur.

Karışıklıklarda zarar görenlere yardım amacıyla Beyrut Amerikan Konsolosu'nun başkanlığında yardım kampanyası başlatıldı. 1909 Haziran'ında Maraş Papazı F.W.Macallum, evlerini ve işlerini kaybetmiş olan Ermenilere yardım amacıyla Amerika, Kanada ve Brezilya'dan toplanan paraların bir an önce nakledilmesinin iyi olacağını bildirdi.² Ağustos ayının sonuna kadar geçen sürede Suriye, Mısır, Amerika ve İngiltere'den toplam 840 bin kuruş toplandı. Bunun 700 bin kuruşu köylerde oturanlar da dâhil olmak üzere zarar gören Ermeni halka dağıtıldı. Ayrıca felâketzedelerin kışlık ihtiyaçlarını karşılamaları için 600 liralık zahire satın alınarak Lazkiye'de depolandı.³

Çıkan olaylardan en çok masum halk etkilendi birçok aile muhtaç duruma düştü. Hükümet, muhtaç duruma düşen Zeytun Ermenilerine 500 Lira ek ödenek ayrılması-

¹ İnkılâb, 31 Temmuz 1909. Zarar gören halka yapılan yardımlarla ilgili olarak bkz. Sabah, 7 Mayıs 1909; Sabah, 15 Mayıs 1909.

² Mirak, Torn Between Two Lands ..., s.55.

³ İnkılâb, 25 Eylül 1909.

na karar verdi.¹ Yetim kalan 120 kız çocuğu Alman hastanesine kabul edildi.²Öte yandan Adana ve Halep vilayetlerinde bu olaylar sırasında ve olaylardan sonra paniğe kapılan bazı Ermeniler yabancı konsoloslar ve misyonerler aracılığıyla yabancı ülkelere göç etmeye başladılar.³

4. Yargılamalar ve Maraş Divan-ı Harbi Örfi'si'nin Kararları

Suçluların yargılanması ve gerekli cezaların verilmesi için, örfi idare kaldırılana kadar görev yapmak üzere "Divan-ı Harbi Örfi" kuruldu.⁴ Divan-ı Harbi Örfi'nin çalışmaları sonucunda olaylara katılan kişilerin isimleri ve adresleri tek tek belirlendi. Bunlardan bir kısmı yakalanarak muhakeme edilirken bazıları kaçtı. Kaçanlar arasında 28 Zeytunlu Ermeni, 1 Maraşlı Ermeni ve 38 Müslüman vardı.⁵ Ayrıca Adana'daki olaylara⁶ karıştıktan sonra Maraş'a kaçtıkları belirlenen 60 kişi yakalanarak Divan-ı Harbi Örfi'ye teslim edildi.⁷

Olayların çıkışında, Ermeni komitelerinin rolü bilindiğinden komitelere üye oldukları düşünülen kişiler de yakalanmaya başladı. Artin adlı Ermeni bu sebeple gözaltına alınmış, bir müddet gözaltında tutulduktan sonra salıverilmiş ancak daha sonra komite üyesi olduğu kesinleşmişti. Bedros Sahakyan ve iki oğlu da aynı sebeple tutuk-

¹ BOA. DH. MUİ., 1-10/9, (1328 Ca 5/15 Mayıs 1910). Ayrıca bkz. BOA.DH.MUİ., 83/33, (1328 Ra 30/11 Nisan 1910).

² İnkılâb, 28 Ağustos 1909.

³ Mirak, Torn Between Two Lands ..., s.55.

⁴ BOA. DH.MUİ., 2-3/49, (1327 L 9/ 24 Ekim 1909).

⁵ BOA. DH.MUİ., 98-2/15, (1328 B 10 / 18 Temmuz 1910).

⁶ Adana'da çıkan olaylar sebebiyle Adana'da 322 Müslüman 38 gayrimüslim; Kozan ve Cebel-i Bereket'te 252 Müslüman, 48 gayrimüslim olmak üzere toplam 579 Müslüman ve 76 gayrimüslim tutuklanmıştır. Bkz. İnkılâb. 31 Temmuz 1909.

⁷ Tanin, 30 Mayıs 1909.

landılar.¹Maraş'ta olup biten olaylar diğer Ermeniler tarafından dikkatle takip ediliyor ve propaganda malzemesi olarak kullanılıyordu. "Hairenik", "Manzume-i Efkâr" ve "Jamanak" adlı gazeteler² 5 Ağustos 1909'da şu makaleyi yayınladılar.³

" MARAŞ'TA HARB

Zeytun'dan Patrikhane'ye bildirildiğine göre her ne kadar Zeytun'da istirahat-i âm mevcut ise de Maraş Divan-ı Harbinin tavr-ı hareketi herkesi müteessir etmektedir. 15 Ermeni darb edilmiştir. Maraş'ta mukim Bedros Sahakyan iki mahdumuyla beraber haps olunmuştur. Birkaç gün önce Artin isminde bir şahıs şiddetle darp edildikten sonra nîm-i mürd bir halde hanesine gönderilmiştir. ...?Fransa konsolosu vekili bu muzdarip şahsı elbisesini çıkarıp muayene ederek eser-i darbdan vücudunda siyah bereler hâsıl olduğunu müşahede etmiştir. Bunun üzerine konsolos askerî kumandana şikâyette bulunduğundan kumandanan pîrhiddet kesilerek muzdarip Ermeni'yi habs ile dokuz gün tevkîf etmiştir. Bu babda tedâbir-i lâzime ittiha-zı taleb-ü rica olunur".

4.1. Yargılamalar Sırasında Zeytun'da Çıkan Olaylar

Maraş'ta çıkan olaylarda Zeytun'dan gelen bazı Ermenilerin de destek olduğu bilindiğinden Maraş Divan-ı Harbi'si tarafından bir heyet oluşturularak suçlular yakalanmak üzere Zeytun'a gönderildi. Suçlu oldukları belirlenen 12 Zeytunlu Ermeni tutuklanmak istendiyse de bunlardan birinin erzak memuru olması diğerinin de daha sonra teslim olacağını taahhüt etmesi sebebiyle iki kişi işlerini

¹ BOA. DH.MUİ., 2-2/76, (1327 Ş 21 / 9 Eylül 1909).

² Adı geçen gazeteler Ermeniler tarafından neşrolunmaktadır.

³ BOA. DH.MUİ., 2-2/76, (1327 Ş 21 / 9 Eylül 1909).

halletmeleri için kefaletle serbest bırakıldı. Ancak gösterilen bu iyi niyete rağmen sekizi aranılanlar olmak üzere 20 kadar silahlı Zeytun Ermenisi ile üç kadın hükûmet binasına gelip “*Maraş’ta kurulan Divan-ı Harb’in tarafgir davranarak Hristiyanları tutukladığı*” suçlamasında bulunarak İstanbul’dan tarafsız bir Divan-ı Harp heyeti gönderilmesi hâlinde hükûmetin aradığı şahısların teslim edileceğini belirttiler. Bu kişilerden bazıları taş atarak hükûmet binasında bulunan kaymakam ve diğer memurları taciz ettiler. Silah zoruyla kapıları açtırarak tutuklu bulunan Çolak oğlu Oseb’in kaçmasına ve firar etmesine sebep oldular.¹

Zeytunlulardan bir grup temsilci hükûmet binasında bunları yaparken birçok Zeytun Ermenisi de dağlara çıkarak Zeytun’un etrafını kuşattı. Hatta Zeytun Ermenileriyle askerler arasında meydana gelen kısa süreli çatışmada bir kadın hafif şekilde yaralandı.²

Bu durumda büyük bir isyan çıkmasından endişelenen hükûmet, Maraş Mutasarrıflığı’na olayları büyütecek hareketlerden kaçınılmasını ve tedbirin elden bırakılmadan asilerin ikna edilmeye çalışılmasını istedi.³ Ayrıca asilerin teslim olmama ihtimaline karşı Zeytun’a ek kuvvet sevk edilmesi Maraş Mutasarrıflığı’na emredildi.⁴

Zeytunlu Ermeniler, 11 Eylül 1909’da Ermeni Patrikhanesi’ne bir telgraf çekerek askerî yönetimin üzerlerine silahlı kuvvetler gönderip Zeytun’u darmadağın ettiği, iddiasında bulundular.⁵ Olaylar İstanbul’da Ermenice olarak yayınlanan gazetelerde çarpıtılarak ele alındı ve “*Eski bir kaymakam ataması meselesinden dolayı Zeytunlulara*

¹ BOA.İ.ASK., 1327 Z/21(26 Aralık 1909).

² BOA.DH.MUİ., 26-2/40, (1328 M 5/7 Ocak 1910).

³ BOA. DH.MUİ., 2-2/84, (1327 Ş 27/13 Eylül 1909).

⁴ Aynı belge.

⁵ Pars Tuğlacı, Batı Ermenileri Tarihi, III.cilt, İstanbul: Pars Yay., 2004, s.411.

kin tutan hükûmetin 40 kadar Zeytunlu Ermeniye üzerlerine asker sevk ederek yakalamaya çalıştığı” ve Zeytunluların da bu durumu protesto için dağlara çıktıkları iddia edildi.¹ Hatta Avrupa’da yayınlanan bazı gazetelerde de benzer haberler yayınlanınca Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla bu haberler tekzip edildi.²

Bu olaylar üzerine Zeytunluların üzerine gidilmesi yönünde araya giren Ermeni Patriğine, suçlu 16 Ermeni’nin derhal teslim edilmesini sağlaması ve Zeytunlulara ne yönde davranılacağına da Osmanlı hükümetinin karar vereceği bildirildi. Osmanlı makamlarının kararlı olduğunu anlayan Zeytun ileri gelenleri, suçlulardan Reisoğlu Seterak’ı teslim edip diğerlerinin de teker teker teslim edileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Zeytun üzerine bir askerî harekât yapılmasına gerek kalmadı.³ Ancak aradan iki aya yakın süre geçmesine rağmen söz konusu kişiler yakalanamadı. Bu durum bazı yetkililerin tepki göstermesine sebep oldu. Mesela Adana Kuvve-i Mertebe Kumandanı olan Miralay Mehmet Ali Bey, Zeytun Kaymakamı Celil Bey’in muallimken bu göreve getirildiğini, dolayısıyla suçluların yakalanamamasının onun basiretsizliğinden kaynaklandığını ima eden şikâyetlerde bulundu.⁴

4.2. Maraş ve Çevresinde Çıkan Olayların Suçlularının Yargılanmaları

Maraş Divan-ı Harbi tarafından yapılan mahkemeler hızlı bir şekilde sonuçlandırıldı. Buna göre olayların çıkışında birinci derecede rolü olanlar barut ve silahları

¹ BOA.DH.MUİ., 2-2/84, (1327 Ş 27/13 Eylül 1909). Bkz. Ek 3 a-b.

² BOA. Hâriciye Siyasi, 119/16 (26 Ekim 1909).

³ BOA. DH. MUİ., 2-4/9, (1327 L 29/13 Kasım 1909). Aynı belgede Times gazetesinde Zeytun’da olanlarla ilgili olarak çıkan yanlış bir haberin tekzip edildiği bilgisi de vardır.

⁴ BOA. DH.MUİ., 2-4/33, (1327 Za 24/ 8 Aralık 1909).

temin edenlerdi. Dışarıdan barut getirdikleri kesinleşen, Zeytun'un Alabaş Köyü'nden Serkis ve aynı köyden İspator ile barutu satan Çavuşlu Mahallesi'nden Tüfekçi Bayezid oğlu Ali Usta üçer yıl küreğe konma cezasına çarptırıldılar.¹ Zeytun'un Bozbayır Mahallesi'nden Vanis ve Divanlı Mahallesi'nden Bedros'ta aynı cezaya çarptırıldılar.²

Olaylarda suçlu olan birçok Müslüman da tutuklanarak aynı mahkemede yargılandılar. Buna göre "Sarayaltı Olayları" olarak bilinen karışıklıklarda; Kuyucak Mahallesi'nden Zeytunlu oğlu Ohannes'i öldüren Alemlî Mahallesi'nden Bakkal Mustafa'nın oğlu Mehmet ve İsa Divanlı Mahallesi'nden Delioğlan oğlu Ökkeş 15'er sene kürek cezasına çarptırıldı.³ Kuyucak Mahallesi'nden bezirgân Başovak'ın oğlu Nazaret'i öldüren Gargacıyan Mahallesi'nden Hacı Efendi'nin oğlu Mehmet de aynı cezaya çarptırıldı.⁴ Kısacıklı Karabet'in oğlu Ercanyan'ı öldüren Divanlı Mahallesi'nden Ökkeş oğlu Hüseyin 15, ona yardım ettiği belirlenen Hatuniye Mahallesi'nden Haşiroğlu Veli'nin oğlu Abdullah dört sene kürek cezasına çarptırıldı.⁵ Kuyucak Mahallesi'nden Mumcuoğlu Ohannes'i öldürdüğü ve Kısacıkyan Ercanyan'ın öldürülmesine yardım etme suçlarını işlediği kesinleşen Şeyh Mahallesi'nden Çilingir Sabit Bilal oğlu Veli idam cezasına çarptırıldı. Veli'nin bu cezaya çarptırılmasındaki etkenlerden biri de ahaliyi kıtale tahrik ve teşvik etmesiydi.⁶ Ancak daha sonra şehirdeki olayların gidişatı dikkate alınarak bu ceza ömür boyu kürek cezasına indirildi.⁷

¹BOA. DH. MUİ., 28-1/41, (1327 L 16 / 31 Ekim 1909).

²BOA. DH.MUİ., 26-1/40, (1327 L 11 / 26 Ekim 1909).

³BOA. DH.MUİ., 33-2/1, (1327 Za 1 / 15 Kasım 1909). Ayrıca sanık ifadeleri için bkz. BOA.İ.ASK., 1327 L/ 55. Ayrıca bkz. Ek 4.

⁴BOA. DH.MUİ., 33-2/2, (1327 Za 1 / 15 Kasım 1909).

⁵BOA.DH.MUİ., 2-4/35, lef 2 (1327 Z 27/9 Ocak 1910).

⁶BOA. İ.ASK., 1327 Za/80.

⁷BOA.DH.MUİ., 2-4/35, (1327 Z 27/9 Ocak 1910).

Şekerdere Mahallesi'nden Tekmeliolu Agop'u öldüren Atmalu Aşireti'nden Kurdan'ın oğlu Abdullah ile Kır Kethuda'nın oğlu firarî Süleyman'ın 15'er sene ve onlara yardım ettiği anlaşılan Emirler Obası'ndan Topal Memo'nun üç sene kürek cezasına çarptırılmalarına karar verildi.¹Aşılı Fotan oğlu Honan'ı? öldüren Seksenli Mahallesi'nden Osman oğlu Hüseyin idam, Divanlı Mahallesi'nden Memili oğlu Osman 15 yıl hücre cezasına çarptırıldı. Ancak Osman oğlu Hüseyin'in cezası tahrik edici unsurlar dikkate alınarak ömür boyu hapse çevrildi.² Olaylarda Kuyucak Mahallesi'nden Hamparsum'u öldüren Alemlî Mahallesi'nden Arap Fethi oğlu Toros ile Bostancı Mahallesi'nden Derviş oğlu Mustafa 15, Divanlı Mahallesi'nden Demirci oğlu Osman da yardım ettiği için üç sene kürek cezasına çarptırıldı. Demirci oğlu Osman, Kumarlı Köyü'nden Katran oğlu Honan'ı öldürdüğü için de 15 sene daha kürek cezası aldı.³

Tutuklu bulunanlardan Kuyucak Mahallesi'nden Nazor oğlu Bedros⁴u öldürerek Şekerli Mahallesi'nden Zeytinli oğlu Nazor ile Sarayaltı Mahallesi'nden Köşker İbrahim Vartuvar ve Şekerli Mahallesinden köşker Doğru Mihran oğlu Serkiz'i yaralayan Divanlı Mahallesi'nden Saçmalı? oğlu Demirci Süleyman Naci ile Saray Camii Müezzini Hacı Ali'nin ceza kanununun 174.maddesine göre 15 sene; Ekmekçi Mahallesi'nden Aşıklı oğlu Köşker Hoca Mehmet'in başka bir yaralama olayından dolayı ceza kanununun 174. maddesine göre beş sene ve Seksenler Mahallesi'nden Semerci Kör Musa'nın üç sene müddetle küreğe konmalarına, Saka Musa ile

¹ BOA.DH.MUİ., 2-4/35, (1327 Z 27/9 Ocak 1910).

² BOA.DH.MUİ., 2-4/35, (1327 Z 27/9 Ocak 1910).

³ BOA.DH.MUİ., 2-4/35, (1327 Z 27/9 Ocak 1910).

⁴ Bu isim aynı belgenin Harbiye Nezareti ve Babıali'ye sunulan nüshalarda Cihaz oğlu Nazor şeklinde geçerken Divan-ı Harbi Örfi'nin sanık ifadelerinin yer aldığı tutanaklarında bu şekilde geçmektedir.

Kunduracı Ahmet'in beraat ve tahliye edilmelerine karar verildi.¹ Aynı olaylar sırasında İsa Divanlı Mahallesi'nden Dadağlı oğlu Mustafa, Samuel'i öldürmesinden dolayı 15 sene kürek cezasına çarptırıldı.²

Kuyucak Mahallesi'nden bezirgân Boşo oğlu Nazaret'i yaralayıp öldürmek suçundan tutuklu bulunan aslen Yusufkar Köyü'nden olup Gargacıyan Mahallesi'nde oturan Çakallı oğlu Hacı Efendi'nin oğlu Mehmet ile Divanlı Mahallesi'nden Sağır Yusuf oğlu Abacı Ali ve Boru Hüseyin oğlu Abdullah'ın oğlu Ömer ve Küçük Mustafa oğlu Ali haklarında yapılan tahkikat sonucunda Çakallı oğlu Mehmet'in fiili katli gerçekleştirdiği, diğer sanıkların suçlu olduklarına dair bir delil bulunamadığı anlaşılarak Çakallı oğlu Mehmet'in 15 sene kürek cezasına çarptırılmasına, adı geçen diğer sanıkların beraat ve tahliye edilmelerine karar verildi.³

Maraş'a bağlı Yeniyanan Köyü'nden Karabaş'ın Karagedik olayında birçok mal ve hayvanı gasp ettiği, kardeşi Kadir ile Pavriyanlı? Mehmet'in değirmen ocağında öldürülen Hasan Beyli Köyü'nden Avadis ve yardımcılarının öldürülmesinde suçlu oldukları şahitlerin ifadeleriyle sabit olduğundan Karabaş'ın beş, Kadir ile Mehmet'in üçer sene kürek cezasına çarptırılmalarına karar verildi.⁴

Olaylar sırasında Göksun Kazası'nın Andırın Nahiyesi'ne bağlı Acemli, Anacık ve Tartatlı köylerinde bazı Hristiyanlara ait malları yağmaladıkları şahitler tarafından tespit edilen ve çevre köylerde oturan Usta Halilzade Mehmet Efendi oğlu Ali Ağa'nın altı, Hasan Kahya oğlu Yusuf'un dört, Mestan oğlu Kanber ile Kara Elif oğlu Süleyman'ın üçer sene kürek cezasına çarptırılmalarına karar

¹ Sanık ifadeleri için bkz. BOA. İ.ASK., 1327 L/88.

² BOA. İ.ASK., 1327 L/88.

³ Sanıkların ifadeleri için bkz. BOA.İ.ASK., 1327 L/72.

⁴ BOA.DH.MUİ., 2-5/27, (1328 S 10/21 Şubat 1910).

verildi.¹ Aynı suç nedeniyle K r Hasan oğlu Topal Ahmet 3.5, Başbüyük oğlu Bayram dört sene kürek cezasına çarptırıldı.²

Maraş'ta karışıklık yaşanmasından 15 gün kadar sonra yaşanan bir hırsızlık vakası da Divan-ı Harbi  rfi tarafından soruşturuldu. Gargacıyan*Mahallesi'nden Harunoğlu Agop'un evine girip hırsızlık ve yaralama yapan şaziye Mahallesi'nden  ift i Mustafa oğlu Ali ile ren per Ataş oğlu Ali ve  ift i Kürt Hacı oğlu Hüseyin, Agop'un evine girerek bazı eşyalarını  aldılar. Gece meydana gelen olay sırasında Agop'un  ırağı Simbat'ı elinden yaraladılar. Daha sonra yapılan inceleme sırasında Simbat'ı bağırmaması için yaraladıklarını itiraf ettiler.³ Bunun adi bir hırsızlık vakası olduğunu tespit eden mahkeme, su uların  e er sene kürek cezasına çarptırılmalarına karar verdi.⁴

Sarayaltı olaylarında, şekerli Mahallesi'nden Akrep oğlu Dikran'ı yaralayıp ölümüne sebep olan şeyh Mahallesi'nden Hamza 15 ve Hatuniye Mahallesi'nden  apar Ökkeş  e sene kürek cezasına çarptırıldı.⁵

İloğlu Köyü'nden Elhas oğlu Mehmet, Osman oğlu Ahmet, Kadir oğlu Osman, Kasarcı oğlu Mehmet Ali, Kürt şeyhmuz ve Kürt İsmail, Restebaiye Mahallesi'nde oturan Terzi Osep'in oğlu Serkis ile Maziga oğlu Artin'in eşyalarını yağmalamak suçundan  e er sene küreğe konma cezasına çarptırıldılar.⁶

¹ BOA.DH.MUİ., 23-1/19, (1327 N 29/14 Ekim 1909).

² BOA.DH.MUİ., 24-1/41, (1327 L 6/21 Ekim 1909).

*Belgede Gagacıyan.

³ BOA. İ.ASK., 1327 L/49.

⁴ BOA.DH.MUİ., 33-1/12, (1327 L 27/11 Kasım 1909).

⁵ BOA.DH.MUİ., 33-1/13, (1327 L 27/11 Kasım 1909).

⁶ BOA.DH.MUİ., 33-1/35, (1327L 29/13 Kasım 1909). Ayrıca bkz. BOA. İ.ASK., 1327 L/51.

Bostancı Mahallesi'nden Mustafa oğlu Hacı Mustafa, Sarayaltı Caddesi'nde, Sebzeoğlu Begos'u öldürmesinden dolayı 15 sene küreğe konma cezasına çarptırıldı.¹ Kuyucak Mahallesi'nden Nazor'u öldürüp bazı Ermenileri yaraladıkları tespit edilen Divanlı Mahallesi'nden Saçmak oğlu Demirci Süleyman Naci ile Saray Camii müezzini Hacı Ali'nin 15'er sene; Ekmekçi Mahallesi'nden Âşıklı oğlu Köşker Hoca Mehmet'in bir yaralama suçuna karışmasından dolayı beş sene; Seksenler Mahallesi'nden semerci kör Musa'nın üç sene küreğe konmalarına karar verildi.² Yine Sarayaltı'ndaki olaylarda Duraklı Mahallesi'nden Poyraz oğlu Samuel'i yaralayan İsa Divanlı Mahallesi'nden rençber Daldağlı Mustafa oğlu İbrahim ile sebzeçi Mavişoğlu İsmail oğlu Mehmet'in yakalanmalarından itibaren 15'er sene süreyle küreğe konmalarına,³ bahçeci esnafından Miçli oğlu Bağdasar'ı öldüren ve Pazarcık Kazası'nın Ovacık Köyü'nden olan Dudu Süleyman oğlu Cemil Memo'nun idamına ve maktulün eşeğini çalan Rumkale'nin Milek Köyü'nden Çakır Mehmet'in üç sene küreğe konmasına, karar verildi.⁴

Göksun'a bağlı Kumarlı Köyü'nden Çolak oğlu Gürcü Mehmet'in oğlu Mehmet, Munzurlu Köyü'nden Çoboğlan oğlu Sülü ile Gerin(Geben?) Köyünden Mehmet Ağa'nın oğlu Ali'nin Andırın'a bağlı Acemli Köyü'nden Agop Minasyan'ın Ceyhan Nehri kenarında bulunan evinden camızlarını çaldıkları tespit edilmişti. Bunun üzerine yapılan tahkikattan sonra Divan-ı Harbi Örfi, adı geçen kişilerden Sülü ile Ali'nin başka suçlar da işledikleri anlaşıldığından muhakemelerinin devamına, diğer suçlu Gürcü Mehmet oğlu Mehmet'in üç sene kürek cezasına çarptırılmasına ve ayrıca camızların Agop'a iade edilmesine

¹ BOA.DH.MUİ., 33-1/35, (1327L 29/13 Kasım 1909).

² BOA.DH.MUİ., 33-2/13, (1327 Za 1/15 Kasım 1909). Bkz. Ek 5.

³ BOA.DH.MUİ., 34-1/23, (1327 Za 2/16 Kasım1909).

⁴ BOA.DH.MUİ., 37-1/12, (1327 Za 10/24 Kasım 1909).

karar verdi.¹Daha sonra Sülü adam öldürmekle itham edildiğinden dolayı idam, Ali ise camız çalmakla ilgili suçundan dolayı altı sene kürek cezasına çarptırıldı.²

4.3. Göksun Kazası, Andırın Nahiyesi Anacık Köyü'nde Meydana Gelen Olaylar ve Yargılamalar

Göksun Kazası'nda meydana gelen olayların soruşturulabilmesi için bölgeye Maraş Divan-ı Harbi Örfisi tarafından seyyar tahkikat komisyonu gönderildi. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda olayların daha çok Anacık Köyü'nde meydana geldiği tespit edildi.

Beşinci Ordu 37. Nizamiye Alayı'nın 3. Taburu Dördüncü Bölük efradından ve Maraşlı olarak bilinen Göksun Kazası'nın Andırın Nahiyesi'ne bağlı Ağcakoyunlu Köyü'nden Halil oğlu Bayram'ın, dokuz ay süreyle tebdil-i heva maksadıyla memleketine gittiği sırada Adana'daki olayların çevreye yayılması üzerine köyünden çıkıp civar köyleri dolaştığı, bu sırada aslında Anacık Köyü'nden olan fakat olayların duyulmasıyla heyecanlanıp karısıyla beraber komşu Kızak Köyü'nde Kemal Fekede oğlu Ali'nin evine sığınan Vartuvar'ı katl ettiği, Anacık Köyü'nde de Molla Mehmed'in evine sığınan Davut'un karısı Ahzu'yi omuz ve belinden ve Güdük Panos'un karısını da öldürmek kasdıyla göğsünden yaraladığı iddiası nedeniyle Maraş Divan-ı Harbince yapılan muhakeme sonucunda suçunu inkâr etse de şahitlerin ifadesi ve deliller neticesinde mahkeme heyeti tarafından suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.³

Anacık Köyü'nden Güdük oğlu Vanis'i gra tüfikle öldürdüğü şahitlerin ifadesiyle belirlenen Tokmaklı Köyü'nden Küçük Ali de Maraş Divan-ı Harbi tarafından

¹ BOA.DH.MUİ., 33-1/35, (1327L 29/13 Kasım 1909).

² BOA. İ.ASK., 1327 I/56.

³ BOA. İ.ASK., 1327/Ş-69.

idam cezasına çarptırıldı.¹ Yine Göksun'un Boynu Yakutlu Köyü'nde, aslen Tartatlı Köyü'nden olan Davit oğlu Değirmenci Kırca veled-i Atom'u öldürdüğü iddia edilen Balık Köyü'nden Barutçu Ali bin Ahmet hakkında yapılan tahkikat sırasında komisyon olayın gelişiminin şu şekilde olduğunu tespit etti. "Karışıklık çıkması üzerine Tartatlı Köyü'nde oturan birkaç hane Ermeni köylerinde dükkâncılık yapan Boynu Yoğun? Köylü Sarı Fakik oğlu Molla Abdullah ve kardeşi Mustafa'ya sığınarak Boynu Yoğun Köyü'ne giderek Abdullah ve kardeşinin misafiri oldular. O sırada Ermenilerin öldürüldüğü haberinin köye ulaşmasıyla ev sahibi kardeşler can güvenlikleri için Müslüman olmalarının en doğrusu olacağını söylemişler, hatta 1895–96 Zeytun İsyanı'nda yakınları Ermenilerce öldürülenlerin intikam hırsıyla etrafi kuşatmaları üzerine bir olaya meydan vermemek için Ermeni erkekler sünnet edilmişlerdi. Ancak Koca veled-i Atom İslamiyet'i kabul etmek istemeyince Zeytun İsyanı'nda anne, baba ve kız kardeşi Ermeniler tarafından öldürülmüş olan Dükkâncı Bekir bin Durdu onu öldürmek istemiş, ev sahibi Molla Abdullah bunu engellemek için Koca'ya sarılmış ancak Dükkâncı Bekir Abdullah'ın kolunu kama ile yaralayarak Koca'yı evin dışına çıkarıp onu Barutçu Ali ile beraber öldürmüştür. Müslüman ve gayrimüslimlerin ifadeleri doğrultusunda olayın bu şekilde geliştiğini tespit eden mahkeme Dükkâncı Köşker Bekir bin Durdu'yu idam, Barutçu Ahmet oğlu Ali'yi 15 yıl kürek cezasına çarptırdı.² Göksun'da çıkan olaylar sırasında Anacık Köyünden Ömer Osman'ın evine sığınan Ermenilerden Pamuk oğlu Vartuvar'ın, şu anda tutuklu bulunan Kara Ali, Karason, Aşık oğlu Karabet ve Gedik oğlu Matyos'un firarda bulunan Gedik Ahmetli Köyünden Kara Mehmet'in oğlu Veli Ahmet ve Çöp oğlu Sülo taraflarından münferiden ve Matyos oğlu

¹ BOA. İ.ASK., 1327/Ş-69.

² BOA. İ.ASK., 1327/Ş-69.

Bedros'un da müştereken öldürüldükleri belirlendiğinden mahkeme, Kara Ali, Veli Ahmet ve Sülo'nun idamına ve bunlara yardım ettikleri anlaşıldığından Mansurlu Köyü'nden Bardakçı Hüseyin'in üç sene küreğe konmasına, aynı suça iştirak ettikleri belirlenen iki şahsın yakalanarak muhakeme edilmelerine ve idam cezalarının ömür boyu kürek cezasına çevrilmesine karar verdi.¹

Zeytun'un Alabaş Nahiyesi'ne bağlı Yeğenler Köyü'nden Peçik oğlu Vartuvar'ın cesedi, Andırın Nahiyesi'ne bağlı Gök Ahmet Köyü'nden Çukurhisarlı Hüseyin oğlu Osman, Kürekçi Ahmet, Çobancık Hasan ve Gül Hasan adlı şahısların, "*Vartuvar'ı Gök Ahmetli Köyü'nden Gök Ahmet zade Mehmet Ağa istiyor*" diye Müderris Hacı Ahmet Efendinin müsaadesiyle götürmelerinden üç-dört gün sonra Ceyhan Nehri sahiline vurması üzerine Divan-ı Harbi Örfi tarafından yapılan tahkikat sonucunda Çukurhisar Köyü'nden Hasan oğlu Osman ile amcasının oğlu Kürekçi Ahmet Emin'in, Vartuvar'ı Ceyhan Nehri'ne atarak öldürdükleri şahitlerin ifadesiyle sabit olduğundan 15'er sene, Gök Ahmet Köyü'nden Cabbar zade Mehmet Ağa'nın katilleri korumak için yalancı şahitlik yapmasından dolayı üç sene kürek cezasına çarptırılmalarına, diğer sanıkların beraatlarına karar verildi.²

4.4. Kişifli Köyünde Meydana Gelen Olaylardan Dolayı Yargılananlar

Adana olayları sırasında Maraş'a bağlı Kişifli Köyü'nde bazı kişiler öldürüldü, malları yağmalandı ve yakıldı. Söz konusu suçları işleyen kişiler Maraş Divan-ı Harbi tarafından ceza kanunun ilgili maddeleri uyarınca çeşitli cezalara çarptırıldılar. Buna göre Maraş'a bağlı bazı

¹ BOA.DH.MUİ., 43-1/13, (1327 Za 12/26 Kasım 1909).

² Harbiye Nazırı'nın imzasıyla Sadaret makamına bildirilen mahkeme kararı için bkz. BOA. İ.ASK., 1327 Ş/32.

köylerden geldikleri tespit edilen suçlular şu cezaları aldılar: Kesmelitepe Köyü'nden Ali oğlu Abdullah, Hartlil(Hartlap?) Köyü'nden Abdülhamit Kâhya oğlu Mehmet, Kaşıkçı Hasan Çavuş oğlu Musa, Cabbar Hacı Musa oğlu İbrahim birer sene; Öksek Köyü'nden Hacı Temiz Ali oğlu Mehmet ile Sırnaz oğlu Hacı Hüseyin'in yakalanmalarına ve yine Öksek Köyü'nden Mehmet Ağanın üvey oğlu Kel Ahmet ile Fatmalı Köyü'nden Hüseyin oğlu Ali, Kızıl Damdan Ali Çavuş oğlu Halil, Hartlaplı Sabri oğlu Duran oğlu Hüseyin, Fatmalı Köyü'nden Kabakçı Mehmet oğlu Ali, Kızıl Oğlan oğlu Mehmet ve Köylü Mustafa oğlu Ahmet'in 15'er sene küreğe konmalarına ve Öksek Köyü'nden Rumlu İsmail'in oğlu Duran'ın oğlu Hüseyin'in idamına karar verildi.¹

Maraş'a bağlı Orcan Köyü'nde değirmencilik yapan Gâvur oğlu Avadis'in oğulları Şükrü ve Serkiz ile Çömezoğlu Değirmeni'nde değirmencilik yapan Şükrü'nün biraderi Farveh? ve eniştesi kör Agop'un katledilmeleri olayına karışan Orcan Köyü'nden Hayta Süleyman oğlu Medine Halil, Kara Ahmet oğlu Ali Çavuş, Kara Akif oğlu Mehmet; Afşarlı Köyü'nden Kara Veli oğlu Vişne Mustafa ve karısı hakkında yapılan tahkikat sonucunda katli gerçekleştiren tam olarak tespit edilemese de Medine oğlu Halil'in karışıklık esnasında etraftan yağmalama amacıyla gelenlerle beraber katle iştirak etmiş olması sebebiyle ceza kanununun 175.maddesine göre üç sene küreğe konmasına ve diğer sanıkların beraat ve tahliye edilmelerine karar verildi.²

Maraş'a bağlı Dönekli Köyü halkından Protestan Mektebi açsısı Ohannes oğlu Bedros'u köyüne giderken Kızıldamlar Köyü'nden Hacı Ali ve Abdal lakaplı diğer Kalpaklı Ali yakalayarak üzerindeki para ve eşyaları gasp

¹ BOA.DH.MUİ., 98-1/27, (1328 Ca 12/22 Mayıs 1910).

² Ayrıntılı sanık ifadeleri için bkz. BOA. İ.ASK., 1327 L/76.

etmişlerdir. Şikâyetçi olan Bedros'un iddiaları Jandarma Mehmet'in şahadetiyle doğrulanınca çalınan eşya ve para Bedros'a iade ettirilerek Hacı Ali ile Kalpaklı Ali Ceza Kanunu'nun 229.maddesine göre üçer sene küreğe konma cezasına çarptırıldılar.¹

4.5. Zeytun Ermenilerinin Yargılanması

Zeytun'da tutuklanan şahıslarla ilgili olarak Divan-ı Harbi Örfî tarafından yapılan soruşturma sonucunda Zeytun'da Taşnaksutyun adlı bir örgüt oluşturulduğu ve bu örgütün isyan çıkarmak için hazırlandığı tespit edildi. Örgütün Zeytun şubesinin başında olan Mal Müdürü Asador Efendi'nin bizzat örgütün reisi olan Okul Müdürü Harutyun Ohannes'e bağlı olduğu, Zeytun Marhasası Vagarşak Efendi, Nazaret Çavuş, Öğretmen Haim oğlu Vanis, Taşyan Agop, Yakupyan Haçador, İshatyan Hayik, Bozbayır Mahallesinden Balcıyan Karabet, Balcıyan Serkis, Kel Damatyan Hami Efendi, Kel Damatyan Leon Ağa, Yenidünya Nişan Ağa, Sürenyan Karabet Ağa, Çakıryan Matyos, Mihçı Matyos ve Saçyan Karabet adlı kişilerin de örgütün Zeytun'daki üyeleri oldukları belirlendi.²

Maraş'ta tutuklu bulunan Melkon, Serkiz oğlu Devlet ve Şeker oğlu Karabet ifadelerinde Maraş Divan-ı Harbi Örfî heyetine şu bilgileri verdiler: “Zeytun'da hürriyeti müteakip Hınçakyan isminde bir cemiyet mevcut ise de geçen sene kış mevsiminde Zeytun'a gelen Arabacı Karabet, Marhasa Vagarşak, Mektep Müdürü Ohannes ile birleşip büyük mektepte bir içtima' yaparak huzurda Hınçakyan bayrağının üzerinde ne yazılı olduğunu sual edip [“Yaşasın Hürriyet!”, “Yaşasın Adalet, Müsavat”,

¹ BOA. İ.ASK., 1327 L/57. Ayrıca bkz. BOA.DH.MUİ., 33-1/35, (1327L 29/13 Kasım 1909).

² BOA.İ.ASK., 1327 Z/21.

Yaşasın İkinci Ordu, Üçüncü Ordu!] muharrer olduğu cevaba karşı *'İslam-ı Osmanî kalmadı, bayraktan ay boyunduruğu kaldırılmalı'* diyerek herkesi Taşnaksutyun Cemiyetine üye olmaya çağırdı." Bunun üzerine mahkeme heyeti bu ifadeyi, yukarıda adı geçen tutuklulara sormuş ancak hepsi de böyle bir şey olmadığını söylemişlerdir.¹ Melkon, Serkis ve Karabet'in ifadelerinden Zeytun'da ihtilalci emelleri olan "Lusiran" adlı bir cemiyet daha bulunduğu, bu cemiyetin reisliğini de Mal Müdürü Asador Efendi'nin kardeşi Avadis Hay Barutyun'ın yaptığı anlaşıldı. Cemiyetin katipleri Azaklıyan ve Nişan, üyeleri ise Taşyan Agop, Azaklıyan Leon, Balcıyan Vartuvar, Ohannes, Asmanyay Hayik, Moruysan Haçer, Boyacıyan Mihran, Harunyan Ohannes, Magosyan Harutyun, Tahotyan Vartuvar Oseb idi. Bu cemiyetin üyeleri yaptıkları toplantılarda *"Ermeniler! Söyleyiniz İslamlar bu topraklardan gitsin"* şeklinde kararlar alıyorlardı. Cemiyetin üyesi olduğu iddia edilen kişiler bu suçlamaları katiyen kabul etmeyerek *"Merkez Mektebinde vuku bulan içtimalarda herkes kendi mesleği ile ilgili şeyler söyler. Memleketin ticarî ve zirai açıdan kalkınması için neler yapılabileceği konuşulur. Öyle muzır şeyler hiç söylenmez!"* dediler.² Aynı kişilerin Zeytun Mal Müdürü Asador Efendi hakkındaki başka bir ihbarı da *"İlân-ı harbe muavenet etmek, Zeytun'a bir saat mesafede bulunan Ilıca denilen yerde Zeytunlu Ermenilerden bazılarını askermiş gibi talim ettirmektir. Hatta Asador Efendi'nin kardeşi Avadis'in, Arakil Anağisyan'ın Zeytun'da yapılan düğününde eğitim verdiği Zeytunlulara "Hazır dur! Silah omuz!" şeklinde Ermenice verdiği talimatlar işitilmiştir."* şeklinde olmuştur.³

¹ BOA.İ.ASK., 1327 Z/21.

² Aynı belge.

³ BOA. İ.ASK., 1327 Z/21.

Yapılan tahkikatta bazı Zeytunlu Ermenilerin martini tüfek imal ederek sattıkları ortaya çıkarılmış, hatta Hotan oğlu Devlet, Hayik oğlu Hamayan, Malduyan oğlu Karabet tüfek imal ettiklerini kabul etmişlerdir. Öte yandan geçen kış Zeytun'a gelen Arabacı Karabet (kendisi bunu inkâr etmiştir) Zeytun'da Balcıyan Karabet, Hayik oğlu Panos, Yenidünya Nişan, Yakupyan Haçador, Balcıoğlu Serkis, Mayrik oğlu Karabet, Mihçı Panos, Asman oğlu Hayik, Avadis Hay Barutyán, Hayik oğlu Panos, Kel Vafısyán Leon, Nazaret Çavuş ve Alacı Şahin'le bağlantı kurup hepsinin Haçin'den Kıbrıs'a irtibat kurmasını sağladı. Ayrıca Arabacı Karabet'in kendilerine tüfek gibi kullanılabilen, 800 m. atış menzili olan birer tabanca hediye ettiği ve hatta barut imal edilmesi için on lira verdiği, silahların Haçin'de Taşnaksutyun Cemiyeti'nin emriyle kullanılmak üzere kutularda saklandığı iddiaları sanıklara sorulduğunda Hayik oğlu Panos ve Hayayan Haçador, Arabacı Karabet'ten beşer lira vererek adı geçen mavzer tabancalarını aldıklarını itiraf ederken Mihçıoğlu Panos ile Hay Barutyán Avadis bu silahları aldıklarını inkâr ettiler. Balcı Serkis, Sürenyan oğlu Karabet de beşer lira karşılığında söz konusu silahı aldıklarını kabul ederken Nazaret Çavuş, bu silahın kendisine hediye edildiğini, herhangi bir kötü amacı olmadığını, bir karışıklık olması hâlinde nefsi müdafaa için bu hediyeği kabul ettiğini ifade etti.¹

Zeytun'daki olaylarla ilgili olarak muhakeme edilen bir diğer konu da Çolak oğlu Oseb'in hapisneden kaçırılması konusuydu. Buna göre adı geçen mahkûmu hapisneden cebren almak için bazı kişiler gece vakti hükûmet konağının önüne gelmiş bunlardan Hasador Bocayan kapıyı açmak için uğraşmışsa da başarılı olamamıştır. Ertesi sabah mahkûmun Maraş'a gönderilmek üzere hazırlandığı sırada "gitmeyeceğim" diyerek avazı çıktı-

¹ Aynı belge.

ğı kadar bağırması üzerine Marhasa Vagarşak Efendi'nin merdivenden yukarı çıkarak “Tabii gitmez, bırakınız!” dediğini jandarma Mihal Ustabaşı ve zabıta memuru Said Çavuş ifadelerinde belirtmişlerdir. Bunun üzerine dışarıdaki kalabalığın hareketlenerek hükûmetin kapısını zorlaması ve “*Kaymakamın emri var, kapıyı açınız*” demeleri üzerine Said Çavuş konuyu kaymakama danıştıktan sonra kapıdakilere aralarından temsilciler seçerek yukarı göndermelerini bildirmiştir. Bunun üzerine Ermeni Marhasa Vagarşak Efendi, Protestan temsilcisi İbrahim Efendi ve Baba Ağa içeri girmiştir. Ancak onları takiben iki kadın ve bir erkek daha içeri girmiş ve bunlar Nazaret Çavuş'un odasından mahkûm Oseb'i dışarı çıkarmışlardır. Mahkeme heyetince bunun sebebinin zabitanın, kendisine verilen emri seri olarak yerine getirememesi olabileceği düşünülmüş ve zabitalara olayın nasıl geliştiği sorulmuştur. Zabitalardan Said Çavuş, kaymakamın “*Başıma dert mi açacağım, kapuyu açın ölsünler!*” dediğini ifadesinde söylemiş, diğer jandarmalar da ifadelerinde jandarmaların işi ağırdan aldıklarını ve bütün olayların 15 dakikada olup bittiğini belirtmişlerdir. Bu eylemi gerçekleştirenlerin Çolak Panos'un kız kardeşleri Margaret ve Zaçel...? adlı kadınlarla Köşker oğlu Karabet olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Hükûmet Konağı'nı basmaya gelen yirmi kişinin tamamı silahlıdır.¹

Buna göre Maraş Divan-ı Harbi Örfisi Zeytun Ermenilerinden suçlu bulunanları şu cezalara çarptırdı²:

Adı	Suç	Durumu	Cezası
Holman oğlu Devlet		Firarî	Altı sene kürek
Çolak oğlu Oseb		Firarî	Altı sene kürek

¹ Aynı belge.

² Aynı belge.

Kundakçı Meldon oğlu Karabet	Martini imali	Firarî	Altı sene kürek
Kundakçı Çakır oğlu Hamayak	Martini imali	Mevkuf	Üç sene
...? oğlu Dev- let	Martini imali	Firarî	Altı sene
Serkis oğlu Ohannes	Hükûmet bina- sının kapısında toplanıp silahlı gösteri yapmak	Mevkuf	Üç sene
Köşker oğlu Oseb	Aynı	Firarî	Altı sene
Çolak oğlu Panos	Aynı	Firarî	Altı sene
Çolak oğlu İbrahim	Aynı	Firarî	Altı sene
Çarık oğlu Panos	Aynı	Firarî	Altı sene
Parsum Topal oğlu Babayan	Aynı	Mevkuf	Üç sene
Köşker oğlu Panos	Aynı	Firarî	Altı sene
Yenidünya oğlu Honan	Aynı	Firarî	Altı sene
Bozoğlu Agop	Aynı	Firarî	Altı sene
Çolak oğlu Kırsoz...?	Aynı	Mevkuf	Üç sene
Zabıtan mahrec Kel Manok	Aynı	Mevkuf	Üç sene
Şeker oğlu Karabet	Aynı	Mevkuf	Üç sene
Çolak oğlu Oseb kardeşi Margaret	Hükûmet bina- sından mahpus almak	Mevkuf	Bir sene
Çolak oğlu Oseb kardeşi Zuhal	Aynı	Mevkuf	Bir sene

Köşker oğlu Karabet	Aynı	Firarî	Bir sene
Hüviyeti meçhul Arabacı Karabet	Silah temin etmek	Mevkuf	10 sene
Ermeni Marhasa Vagarşak Efendi	Vazifeyi kötüye kullanmak		Zeytun'dan ihracı
Mal Müdürü Asador Efendi	Vazifeyi kötüye kullanmak		Memuriyetten men ve Zeytun'dan ihracı

Maraş Divan-ı Harbi, Zeytun'da meydana gelen olaylarda kusurlu oldukları gerekçesiyle dönemin Zeytun Kaymakamı İbrahim Paşa'ya üç yıl devlet memurluğundan men, eski polis ve zabıtalardan Mehmet Efendi ile İshak Ağa'nın önce açığa alınması ve ardından emekliye sevk edilmesi kararını verdi.¹Bu karar 26 Kasım 1909 tarihinde İbrahim Paşa'nın Antakya Kaymakamlığı'ndan alınmasıyla uygulandı.²

¹ BOA.DH.MUİ., 43-2/4, (1328 M 27/8 Şubat 1910). Olayın duyulmasıyla Zeytun'un aralarında Müslüman ve Hristiyanların bulunduğu ileri gelenleri, Meclis-i Mebusan Başkanlığına altında yaklaşık 50 kişinin imzasının bulunduğu bir dilekçe sunarak İbrahim Paşanın Adana olayları sırasında gösterdiği başarılı idarecilik sayesinde bu olayların Zeytun'a sıçramasını engellediğini, hatta bu başarısından dolayı ödüllendirilerek Antakya Kaymakamlığı'na terfi ettirildiğini anlattılar. İbrahim Paşa da Dâhiliye Nezareti'ne arz ettiği savunmasında kaymakamlık yaptığı dönemde Zeytun'da büyük olaylar çıkmadığını, bir ferdin dahi burnunun kanamadığını kendisi hakkında anlatılanların tamamen iftira olduğunu bildirerek affedilmesini istedi. Ancak Divan-ı Harp kararları kati olduğundan başka türlü bir uygulamanın söz konusu olamayacağı Dâhiliye Nezareti'nden Halep Valiliği'ne bildirilmiştir. Aynı belge.

² Ancak daha sonra İbrahim Paşa hakkında söylenenlerin bir iftira olduğu anlaşılmış ve Paşa affedilmiştir. Bkz. Aynı belge.

Olaylar halkın galeyana gelmesi sonucunda çığı-
rından çıksa da temelinde Ermenilerin bağımsız devlet
kurma amaçları ve bunun için yaptıkları çalışmalar vardı.
Maraş Divan-ı Harbi, bu durumu dikkate alarak bundan
sonra başka olaylar çıkmasını önlemek için bağımsız Er-
meni devleti kurma fikri taşıyan ve Zeytun ve Maraş'ta
oturan bazı Ermenileri yaşadıkları yerin dışına sürme kara-
rı aldı ve bu kararı derhâl uygulamaya koydu. Mesela
Antep'e sürülen şükrü Selenyan haksızlığa uğradığını
belirten dilekçesini hem Sadaret makamına hem de Dâhi-
liye Nezareti'ne verdi.¹

4. 6. Maraş'taki Olaylarda Yargılananlar ve İş- ledikleri Sular²

Zeytunlu Sulman oğlu Velot: Zeytun'da martini tü-
fek imal etmek ve hükümet dairesi önünde silahlı gösteri
yapmaktan 6 sene kürek cezası.

Zeytunlu olak Panos oğlu Oseb: Altı sene.

Zeytunlu kunduracı Mildon oğlu Karabet: altı sene.

Zeytunlu akır oğlu Humayak: Üç sene.

Zeytunlu Kaymak oğlu Velot: Altı sene.

Zeytunlu Kesmetar oğlu Oseb: Altı sene.

Zeytunlu olak oğlu Panos: Altı sene.

Zeytunlu olak oğlu İbrahim: Altı sene.

Zeytunlu arnik oğlu Panos: Altı sene.

Zeytunlu Kesmetar oğlu Panos: Altı sene.

Zeytunlu Gerih oğlu Honas: Altı sene.

Zeytunlu Binoz oğlu Agop: Altı sene.

Zeytunlu zaptiyeden tahrir Kel Manok: Üç sene.

¹ BOA.DH.MUİ., 14-1/70, (1327 N 11/24 Kasım 1909).

² BOA.DH.MUİ., 98-2/15, (1328 B 10/18 Temmuz 1910).

Zeytunlu Apil oğlu Avaldan: Üç sene.

Zeytunlu Şaftal oğlu Vartuvar: Üç sene.

Zeytunlu Çorba oğlu Nazaret: Üç sene.

Zeytunlu Çarık oğlu Manuel: Üç sene kürek.

Zeytunlu Bozoğlu Şeterek: Üç sene kürek.

Zeytunlu Çopur oğlu Karabet: Maraş'ta çıkan olaylar sırasında kaçak barut almak suçundan üç sene kürek.

Divanlı Mahallesi'nden Agis oğlu Kunderacı Bedros: Aynı suçtan üç sene kürek.

Zeytun'un Alabaş Köyü'nden Kara Serkiz oğlu Manok: Aynı suçtan üç sene kürek.

Zeytun'un Alabaş Köyü'nden Karacaoğlu Kirkor: Aynı suçtan üç sene kürek.

Çavuşlu Mahallesi'nden Tüfenkçi Bâyezid Usta: Kaçak barut satmak suçundan üç sene kürek.

Keban Köyü'nden Bezirgân oğlu Mehmet Efendi oğlu Ali: Yağmalamaktan dolayı altı sene kürek.

Aynı köyden Hüseyin oğlu Yusuf: Aynı suçtan dört sene.

Andırım Bahadırlı Köyü'nden Aslan Çavuş oğlu Kabez?: Aynı suçtan üç sene kürek.

Bektutiye Mahallesi'nden Kebapçı Yağlıca oğlu Kebapçı Mehmet: Halep'e sevk edilen şahıslardan dolayı bir takım kadınları toplatarak kanuna aykırı hareket etmekten iki sene hapis.

Hatuniye Mahallesi'nden Kemal İbrahim oğlu Hamamcı Mehmet: Kanuna aykırı hareket etmekten bir buçuk yıl hapis.

Sarayaltı Mahallesi'nden Darendeli Memet'in kız kardeşi Rukiye: Aynı suçtan bir sene hapis.

Akçakoyunlu Mahallesi'nden Leblebici Halil oğlu Mustafa: Aynı suçtan bir buçuk sene hapse mahkûm.

Devecili Mahallesi'nden Tecirli Mustafa oğlu Hüseyin: Aynı suçtan bir buçuk sene hapis.

Divanlı Mahallesi'nden Kel Ali oğlu Ökkeş: Adam yaralamak suçundan bir sene hapis.

Andırım'ın Çuhadarlı Köyünden Küçük Mehmet oğlu Topal Ahmet: Yağmalamak suçundan üç sene kürek.

Andırım'ın Gök Ahmet Köyü'nden Gök Ahmet oğlu Çapar Mehmet: Aynı suçtan üç sene kürek.

Aynı köyden Bardakçı oğlu Hüseyin: Yalancı şahitlik suçundan üç sene kürek.

Göksun'un Sığırcık Köyü'nden Abdullah oğlu Hasan: Eşya yağmalamak ve gasp suçundan 3 sene kürek.

Aynı köyden Mustafa oğlu Hasan: Aynı suçtan üç sene kürek.

Pazarcık Kazası'nın ? Köyü'nden Hoca oğlu Murat: Adam yaralamaktan altı sene kürek.

Pazarcık Emirler Köyü'nden Topal Mamo: Adam öldürmeye yardım etmek ve adam yaralamak suçlarından üç sene kürek.

Etmekçi Mahallesi'nden Aşıklı oğlu Mehmet: Adam yaralamaktan beş sene kürek.

Seksenler Mahallesi'nden Tuzman oğlu Kör Mihas: Adam yaralamaktan üç sene kürek.

Hatuniye Mahallesi'nden Haşıroğlu CesurVeli: Adam yaralamaktan dört sene kürek.

Hatuniye Mahallesi'nden Malik Mehmet oğlu Çapar Ökkeş: Adam yaralamaktan üç sene kürek.

Andırım Kumarlı Köyü'nden Gökçe Mehmet oğlu Mehmet: Gasb suçundan üç sene kürek.

Şekeroba Sarılar Köyü'nden Mustafa oğlu ?: Yalancı şahitlik suçundan beş sene kürek.

Şekerobası'ndan İnce Ali oğlu Halil Kahya: Yalancı şahitlikten beş sene kürek.

Şekerobası'ndan Huri Mehmet oğlu Haydar Kâhya: Aynı suçtan beş sene kürek.

Şekerobası'ndan: Ahmet oğlu Bekir Kahya: Aynı suçtan beş sene kürek.

Rum Kale'nin Malik Köyü'nden Harun oğlu Çakır Mehmet: Eşek çalmaktan üç sene kürek.

Şaziye Mahallesi'nden Elçioğlu Mustafa: Eşya yağmalamak suçundan üç sene kürek.

Aynı mahalleden Hasan oğlu Kürt Hacı: Aynı suçtan üç sene.

Aynı mahalleden Tura Said oğlu rençber Ökkeş: Aynı suçtan üç sene kürek.

Nedirli Nahiyesi'nden Kalpaklı oğlu Çakmaklı: Eşya yağmalamaktan üç sene kürek.

İloğlu Köyü'nden İlhacı oğlu Mehmet: Aynı suçtan üç sene kürek.

Aynı köyden Ahmet: Aynı suçtan üç sene kürek.

Aynı köyden Katırcı oğlu MehmetAli: Aynı suçtan üç sene kürek.

Orçan Köyü'nden Hınt oğlu müezzın Halil: Yaralamaya iştirak etmekten üç sene kürek.

ÖkseK Köyü'nden Cırnaz oğlu Hacı Hüseyin: Keşifli Köyü'ndeki olaylardan dolayı dört sene kürek.

Aynı köyden Gaffar oğlu Hacı Temiz Ali: Aynı suçtan dört sene kürek.

Göksun eski Tahrirat Kâtibi Hanefi Efendi: Kaymakamı yanlış yönlendirmekten altı ay hapis.

5. Yargılamalara Tepkiler

Maraş ve Zeytun dışına sürülen şahıslar arasında bazı din adamlarının da bulunması Ermeni Patrikliği'ni harekete geçirdi. Ermeni Patrikhanesi tarafından Zeytun Marhasası Vagarşak Efendi'nin Maraş'a sürülmesine itiraz edilerek Meşrutiyet idaresi uygulanması sebebiyle ve Kanun-i Esasi hükümleri gereği Ermeni din adamlarının yargılanmaları hakkında Patrikhaneye verilen imtiyazlardan ve yukarıda adı geçen yargılamada söz konusu hususlara uyulmamasından dolayı yargılamaları asla ciddiye almadıklarını Adliye ve Mezahip Nezareti'ne, Patriğin imzasıyla bildirilerek Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'nin uygulamalarına riayet edilmesi istendi. Patrik ayrıca dağlarda saklanan firarî Zeytunluların takip edilmelerinin yeni idarî anlayışa aykırı olduğunu iddia ederek yerel mülkî ve askerî makamlara gerekli emirlerin verilerek bu takibatın sonlandırılmasını da talep etti.¹ Ancak Adliye ve Mezahib Nezareti, Patrikhanenin bu şikâyetlerinin; *“sadece olaylarda suç işleyen Zeytunluların takip edildiği, olaylara karışmayanların işlerine devam ettiklerini; din adamlarının Patrikhane'nin bilgisi dâhilinde yargılanmalarının” doğru olduğunu fakat Vagarşak rahibin görevini gayriresmî yürütmesi ve herhangi bir resmî görevi olmamasından dolayı bu maddenin uygulanamayacağını, ayrıca Vagarşak Efendinin gayriresmî yürüttüğü dinî görevini bir başka din adamına devretmesinin temin edilmesinden dolayı Hristiyan halkın ibadet etmesinde bir problem olmadığını* ifade ederek yersiz olduğunu bildirdi.²

Maraş Divan-ı Harbi'nin görevinden uzaklaştırma cezası verdiği bir başka din adamı olan Haçin Ermeni Marhasası Nerses Efendi, Padişah tarafından affedilince Adana Marhasalığı görevine vekâleten tayin edildi.³

¹ BOA. DH.MUİ., 53/50 (1328 Ra 14/26 Mart 1910). Bkz. Ek 6a.

² BOA. DH.MUİ., 53/50 (1328 Ra 14/26 Mart 1910). Bkz. Ek 6b.

³ BOA.DH.MUİ., 96-1/41, (1328 Ca 12/22 Mayıs 1912).

Olaylar sırasında Zeytun'da Mal Müdürlüğü görevini yapan Asador Efendi, Maraş Divan-ı Harbi tarafından memuriyetten uzaklaştırma ve Zeytun'dan sürülme cezasına çarptırıldı. Ancak Asador Efendi firarî Zeytunlular arasındaydı. Annesi Siloy, Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vererek oğlu Asador Efendinin Ziraat Bankası kâtipliği görevini yaptığını ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra terfi ettirilerek Zeytun Mal Müdürlüğü'ne getirildiğini anlattıktan sonra oğlunun suçsuz ve Meşrutiyet idaresine sadık olduğunu belirterek affedilmesini talep etti. Asador Efendi daha sonra Padişah tarafından affedilerek yeniden memuriyete döndürüldü.¹

Ermeni Patrikhanesi, olaylarda suçlu olan kişilerin cezalandırılmadıklarını ileri sürerek bu durumu protesto etti. Öte yandan Patriğin istifa etmesi² üzerine Paris'te yaşayan bir grup Ermeni hem şikâyetlerini sunmak hem de Osmanlı hükûmetinin yargılamalarda yanlı davrandığını ileri sürerek bu durumu protesto etmek amacıyla 30 Eylül 1909 tarihinde bir protesto mitingi düzenledi.³

6. Firarda Olan Zeytunlular⁴

Zeytun eski Mal Müdürü Asador Efendi: Memuriyetten azledilerek Zeytun'dan sürülmesi hükmü verildi.

Zeytunlu Çolakyan Terak: Altı seneye mahkûm.

Zeytunlu Boz oğlu Paron İstefan: Aynı.

¹ BOA.DH.MUİ.,102-2/5, (1328 C 9/18 Haziran 1910). Bkz Ek 7.

² Ermeni Patriği Turyan Efendi, Adana olayları ile ilgili olarak Osmanlı hükûmetinin Ermenilerin müracaatlarını dikkate almadığını öne sürerek bu durumu protesto etmek amacıyla 7 Eylül 1909'da istifasını Sadaret'e sundu. Bkz. Karacakaya, Türk Kamuoyu ve..., s.126.

³ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918), I.cilt, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002, s.182–183.

⁴ BOA.DH.MUİ., 98-2/15, (1328 B 10/18 Temmuz 1910).

*Bakanlar Kurulu

Zeytunlu Karaca oğlu Panos: Aynı.
Zeytunlu Malak oğlu Liyon: Aynı.
Zeytunlu olak oğlu Mesrop: Aynı.
Zeytunlu Kesir oğlu Manok: Aynı.

Divan-ı Harbi Örfi'nin çalışmalarını tamamlamasından sonra mahkûm edilenler ve onların yakınlarının itirazlarının çokluğu sebebiyle yargılamalar Meclis-i Vükela*’da tartışıldı. Divan-ı Harbi Örfi'nin kararlarının bulunduğu mazbatalardan dokuzu yeniden tetkik edildi. Buna göre Adana, Cebel-i Bereket(Osmaniye) ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisi tarafından idam cezası verilen 48 kişi hakkındaki dosyaların yeniden incelenmesi sonucunda bunlardan 14’üne verilen idam cezası ömür boyu kürek cezasına çevrildi.¹Ölüm cezasına arptırılanlardan biri 15 Aralık’ta, Bayram oğlu Ali adındaki 16 Aralık’ta Maraş’ta asılarak idam edildi.²Divan-ı Harbi Örfi kararları Adana’da da hızla uygulandı. İdam cezasına çarptırılıp cezası kesinleşmiş olan 30 kişi Adana’da, bundan iki ay kadar sonra da 17 kişi Erzin’de infaz edildi. İdam edilen bu 47 kişinin tamamı Müslüman’dı. Ermenilerden sadece bir kişinin idam cezası infaz edilmişti.³ Adana’daki infazlar Kurban Bayramı arifesine denk geldiği için Müslüman halkın tepki göstermesinden korkulmuş, ancak Vali Cemal Bey’in büyük camide namaz kıılıp halka nasihatte bulunmasıyla halkın heyecanını yatışmıştır.⁴

7. Af Konusu

Padişah, Adana olaylarına karışan bazı mahkûmları affedince Maraş Hapishanesi’nde tutuklu bulunan mahkûmlardan Haydar ve 30 arkadaşı Sadaret makamına ve

¹ BOA.İ.ASK., 1327 L/176.

² Tuğlacı, Batı Ermenileri Tarihi, s.423.

³ Cemal Paşa, Hatırat, 1996, s.363.

⁴ Sabah, 4 Ocak 1910.

Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vererek kendilerinin de affedilmelerini istediler. Konu hem Meclis-i Mebusan'da hem de Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Affin sadece altı yıla kadar hapis cezası alanları kapsadığı daha çok ceza alanların af kapsamında olmadıkları Sadrazamın imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi.¹

8. Divan-ı Harbi Örfi'nin Kaldırılması

Maraş'ta olayların sona ermesi ve suçluların yargılanmalarının tamamlanmasından sonra Harbiye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne tavsiyesiyle “Örfi İdare” nin sonlandırılması ve “Divan-ı Harbi Örfi”nin lağvedilmesi konusu Meclis-i Vükela'da kabul edilmesinin ardından 21 Ekim 1909'da padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.² 23 Ekim 1909 tarihinde örfi idare kaldırılarak Divan-ı Harp heyetinin asli görevlerine dönebilecekleri Sadrazam Saffet Paşa tarafından ilgililere bildirildi.³

Ancak Zeytun'un tarihindeki isyanların çokluğu ve coğrafyasının olay çıkarmaya müsait bir yer olmasından dolayı yetkililer buraya gidip gelenleri sıkı denetim altında tutmaya devam etti. Mesela Ermeni Patrikhanesi'nin Meclis-i Umumi üyelerinden olan Simbat Porat Efendi, doğduğu yer olan Zeytun'a gitmek istediğini hükûmete önceden haber vermiş, bunun üzerine konu Halep Valiliğine bildirilerek kendisine zorluk çıkarılmaması emredilmiştir.⁴

¹BOA.DH.MUİ., 121/11, (1328 Ş 6/13 Ağustos 1910). Bkz. Ek 8.

²BOA. İ.ASK., 1327 L/16.

³BOA.DH.MUİ., 2-3/49, (1327 L 9/24 Ekim 1909).

⁴BOA.DH.MUİ., 124/40, (1328 Ş 19/26 Ağustos 1910).

SONUÇ

Bağımsız Ermeni Devleti kurmak için çalışan Ermeni komiteleri Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ortaya çıkan kargaşadan yararlanarak amaçlarına ulaşmayı hedeflediler. Çünkü Meşrutiyet ile birlikte genel af ilan edilmesiyle hem kaçak durumundaki komite üyeleri Anadolu'ya gelme imkânı buldu hem de silahlanmak kolaylaştı. Bunun yanı sıra Meşrutiyet'e karşı olanlar vardı. Dolayısıyla bu, özellikle İstanbul'da gerginlik yaşanmasına sebep oluyordu. 13 Nisan 1909'da Meşrutiyet'e karşı olanlarla Meşrutiyet taraftarları İstanbul'da karşı karşıya gelince devlet otoritesi bozuldu.

Ermeni komiteleri, Osmanlı Devleti'nde iç çalkantıların yaşandığı bu günlerde bağımsız devlet olma planlarını uygulamaya koydular ve Adana'da olayları başlattılar. Bu, kısa sürede hem Müslümanların hem de Ermenilerin sokağa dökülüp birbirlerini kırmaları sonucunu beraberinde getirdi. Olaylar Adana şehir merkezinden başka Dörtöl, Kozan, Haçin, İskenderun gibi vilayetin diğer bölgelerine de yayıldı. Hatta Antakya ve Maraş gibi Halep Vilayeti'ne bağlı yerlere de sıçradı. Aslında aynı günlerde Kayseri ve Erzurum'da da küçük olaylar yaşansa da bu karışıklıklar büyümeden bastırıldı. Ermeni komiteleri, Anadolu'nun değişik bölgelerinde oturan Ermenilere kendi cemaatleri tarafından çıkarılan gazeteler aracılığıyla

olanı biteni kısa sürede duyurup onların ona göre hareket etmelerini istiyorlardı. Olayların değişik Anadolu şehirlerine yayılmak istenmesi komitelerin Osmanlı hükûmetini bunaltarak amaçlarına ulaşmak istediklerinin bir göstergesi olmalıdır. Adana ve Halep Vilayeti'nin bazı bölgelerinde Ermenilerle Müslümanlar arasında şiddetli çarpışmalar yaşandı. Ev ve işyerleri basılıp öldürülen, malları yağmalanan Müslümanlar olduğu gibi aynı akıbete maruz kalan Ermeniler de vardı. Olayların şiddeti iki toplum arasındaki güven duygusunun iyice azalmasına ve bilhassa azınlıktaki Ermenilerin can güvenliklerini bahane ederek silahlanma çalışmalarını artırmalarına sebep oldu.

Bölge Katolik ve Protestan misyonerlerle yabancı konsolosların yoğun olarak bulunduğu bir yerdi. Burada yaşanan kargaşa bilhassa misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkinliğini artırdı. Paniğe kapılan bazı Ermeniler yurt dışına göç etti.

Adana'da olayların büyümesinde ve çevreye yayılmasında yerel makamlarla merkezî hükûmet arasındaki iletişimsizlik ve görüş ayrılıklarının yanı sıra bazı Osmanlı yöneticilerinin basiretsizliği ve zamanında tedbir alamayışları da etkili oldu. Özellikle İttihat ve Terakki Partisi'ne sempati duymayanlar Meşrutiyet idaresini kabullenememişlerdi. Dolayısıyla yeni rejimin taraftarlarıyla eski rejimin bürokratları arasındaki görüş farkı devletin önemli konularda zafiyet göstermesine yol açmış ve halkın silahlanmasının doğuracağı sonuçlar hesaplanamamıştır. Bunda halkların kardeşliğinin sağlanabileceğine inanan İttihatçıların ve onların tarafını tutan görevlilerin rolü büyüktür.

Divan-ı Harbi Örfî kararlarında verilen cezalar suçluların Müslüman ya da Ermeni oluşuna göre değil işlenen suça göre verildi. Aynı suçu işleyen Müslüman ve Ermenilerin cezaları da aynıdır.

Maraş Divan-ı Harbi Örfisi'nin, olayların yeniden tırmandırılması ihtimalinden dolayı şehirde yaşanan bütün

gelişmeleri dikkatle izleyerek adi vakaları dahi inceleyip olayların tüm sorumlularını ortaya çıkartmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Olaylara karışan herkes cezalandırılırken olayları tahrik ve teşvik etmek ve adam öldürmek gibi suçları işleyenler idam, ömür boyu hapis gibi en ağır cezalara çarptırıldı ve idam cezaları kısa sürede infaz edildi.

EKLER

EK 1-a: Adana'da başlayan isyanın Halep Vilayeti'nde yayılması hakkında Halep Valisi'nin Arzı (DH. MUI.2-1/3).

Form No 1

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de télégraphie

L'ÉTAT		L'ÉTAT		L'ÉTAT		L'ÉTAT	
N° du dépôt	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou Soir	Voies	Indications non taxées
500	50						

داجله نظاميه جليله

حاج نيكه معاليه واليه ولايتك اغتياضك ظهوره
 وقوره وحقانيته دردم بول قهرمان ارمنيه طرفه اهان
 اسلاميه خضه تجارات اليمه دفعه سيد بهرج ايمه
 جلوسه اعشاره قزقلدارنه نيانك التمني كوتق بيلديه
 قضانه تامل قويد خانه فرسته ارمنيه نجاوز ايلك
 زانده ملافه ايلك بومه طرفه بجاج مقبول
 زانده ملافه در حال مرزده وقضاره مامور
 و مجموع دفعه اوليه ايله اولينه دار جوار
 رعد كوزيد ايلك تاسه ايله نوناخه التما ايمه
 سالكه من ايمه مخلصي باشانك نوناخه التما ايمه
 ارمنيه دره اوليه و انك بوز قويد ايمه نوكه شار ايمه
 طرفه بجاج كوتق سافر ايلك دره و ايلك ايمه
 نامه اولينده ملافه مرز قضانه جليل ايمه حلوته

Osmann Asyri Devlet Baskanlığı

 <p>L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie</p>						نوبت متوسط مرکزی طرح مرکزی کشیده این مأمور فلان این مأمور اختتام این مأمور التفات خصوصاً Indications non taxées <	
زودتال نومردی سوت نومردی اوسال تارتی اوسال ساتی سوت ماموری علی نومردی ن° du dépôt	کلمات Nombres des mots	قروب Group	علی تارتی Date du dépôt	ساعت Heures	دقیقه Minutes	روز وقت Matin ou Soir	مزایا Voies

مجیده - تسلیم ایگدلی و محمد اولاد خانان خانان
 و خانان درخانر نسما اسلامک اولوب ارضداره
 عائد اولوب اسیه ایله عاری لوی خانان و خانان
 عیاره اولیفی و عداره بی مناصب مرکز طایفه
 اولوب ایکی رفیق آبی یوز قدر عهده و ارضداره
 کو تدریک اولوب اهلای نامه و نظیه و کتیبه اعانه
 و اکادمه اشیریکه و عداره آستانه زب اولوب
 اموال و هیواتان استرار و اصحابه اعانه ایملنده
 اولیفی و هانسیه تارخینه باج حالیه سفید
 حوضه و احصاء اوزیم قلم سانی صدرینه مجلس
 و فلا قرابه تبلیغ فلان نازدیت اوزیم قرانضا
 کتوبلاره و دفتر حاله اکلا شیلانله حکومتی

EK 2: Maraş ve Antakya'da İdare-i Örfiye İlan Edilmesi
(DH. MUI., 2-
1/11).

هـ

محرم الحرام
عشر الاضحية
عاشوراء
سنة ١٢٤٤

اگرده قوی مرتبه فیما بعد من موروثی در زمانه شیخ مارمچو
تعمیرات منتهی صورت بد

مرتباً و بطوریکه در این اداره غیره که اعمده این شیخ مارمچو اداره سی صادر و اولین وقت
چند مرتبه مارمچو ناچار لغت در این باب نوشته و اداره مجریه مقدم در این وقت اعطای
اداره غیره که باید نوشته تصدیق اعمده اولی مرتبه در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
یعنی در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
وقتی در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
سهم در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
عصفاً علی و اولی مرتبه در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
اعمال اولی مرتبه در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
تصدیق در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
تصدیق در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
تصدیق در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
تصدیق در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت
تصدیق در این وقت که در این وقت اولی در این وقت تصدیق که دفعه اولی در این وقت

اداره ١٢٤٤

EK 3-b:

در احوال متوفی نامی بلطرف ضمیمه

تاریخ تعیین		هـ	تاریخ	تاریخ
۸۸		هلب ولایت سفوح		

۸۲ هجری قمری ۱۱۰۲ شمسی
اجابت ایضاً سنداً بر مکتبہ بالموسل تبریز
ایستاد اسامی سندت حاجت فاطمہ سیدہ صدیقہ سیدہ تقیہ
انچه صحابہ سرکشند بم اصرار ایستادگی و مجوریت قطع
حاصل اولدیف حال اسل سطوت و نادر باینه مبادرت
ایستی ضرورید

EK 4: Mahkemenin Sarayaltı hadiselerine ilişkin bazı kişilerle ilgili kararı (DH. MUİ., 33-2/1)

۵۱۴

وحدت نظام

مدرسه کمالیه سرافیه در تبریز بزم نامی در محفل کرامت
عقد نمائند و در آن روز کرامت و مباحثه نمودند که
قلمدان در آن

معاذ الله انهم قوتی
نقد و شرح مسمی سرافیه در تبریز بزم نامی در محفل کرامت
عقد نمودند و در آن روز کرامت و مباحثه نمودند که
قلمدان در آن

مرصعه
ایضاً

EK 5: Çeşitli cezalara çarptırılan Müslümanlar (DH. MUI., 33-2/13).

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دفعه نهم از سلسله

۵۹۱

موشو نظری نقل از یادداشت
معمود در کارهای سالهای ۱۲۸۵
معمود از کارهای سابقه دار

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
موشو نظری نقل از یادداشت
معمود در کارهای سالهای ۱۲۸۵
معمود از کارهای سابقه دار

حاصل شد

EK 6-a: Ermeni Patrikhanesi'nin yargılamalarla ilgili olarak Adliye ve Mezahib Nezareti nezdinde yaptığı itiraz (DH. MUI., 53/50).

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

عنه و سلسله معارف سید محمد علی

۶۹۹

معهده دایره
عنه و سلسله معارف سید محمد علی
عنه و سلسله معارف سید محمد علی

EK 8: Altı yıla kadar hapis cezası alanların affedilmesi (DH. MUI. 121/11).

داخليه نظارتی مخبرات عمومیہ دائرہ سی				شعبہ
توسر دیسی	مسودی	میشی	عضو علیہ حقون صدر ایجنسہ	
۳۰	۲۹	۲۹		
ردی تاریخی	تاریخ قبول	تاریخ تہیض		
۱۰/۰۱/۷۹	۱۰/۰۱/۷۹	۱۰/۰۱/۷۹		
لاجل التہیض قلم وردی	۴۱	۴۱	مقالہ ایندو	

۱۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولیب
 یوں گونج علیہ مغل ڈولہز قلف

۲۔ سیدہ دستا کیج اولوبہ بانگور کیج قایمہ و ۳۔ انور دلو تکرار ساری قیازہ
 ۴۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۵۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۶۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۷۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۸۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۹۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ
 ۱۰۔ اطوارہ سندہ ٹولون گونج اولوبہ بانگور قلف بانگور علیہ

دہا زیادہ سزا کلمہ جہانگیر
 اکلانسیہ جلفہ جہانگیر

ہفتہ سزا جلفہ جہانگیر
 دانہ سزا جلفہ جہانگیر

تہیض

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Belgeleri: 1–10/9, 2–1/3, 2-1/11, 2-2/76, 2-2/76, 2-2/84, 2-3/49, 2-4/9, 2-4/33, 2-4/35, 2-5/27, 14-1/70, 23-1/19, 24-1/41, 26-2/40, 28-1/41, 33-1/12, 33-1/13, 33-1/35, 33-2/1, 33-2/2, 33-2/13 34-1/23, 37-1/12, 43-1/13, 43-2/4, 53/50, 83/33, 94-2/22, 96-1/41, 98-1/27, , 98-2/15, 102-2/5, 121/11, 124/40.

Hâriciye Siyasi, 119/16.

İrade Askeri Belgeleri: 1327 Z/19, 1327 Z/21, 1327 L/16, 1327 L/49, 1327 L/51, 1327 L/52, 1327 L/ 55, 1327 L/57, 1327 L/72, 1327 L/76, 1327 L/88, 1327 L/176, 1327 Za/58, 1327 1/9, 1327 Za/66, 1327 Z/83, 1327 Za/80, 1327 1/56, 1327 Ş/32. 1327 Ş/69.

Yıldız Arşivi Perakende Zaptiye Nezareti Evrakı, 38/36.

Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat, 37/37, t.t.

1.2. TBMM Arşivi Mikrofilm Bölümü

Sabah, 27 Nisan 1909.

Sabah, 30 Nisan 1909.

Sabah, 1 Mayıs 1909.

Sabah, 4 Mayıs 1909.

Sabah, 5 Mayıs 1909.

Sabah, 7 Mayıs 1909

Sabah, 18 Mayıs 1909.

Sabah,15 Mayıs 1909.

Sabah, 4 Ocak 1910.

İkdam, 1 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 5 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 10 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 12 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 16 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 21 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 4 Haziran 1909.
Takvim-i Vekâyi, 11 Haziran 1909.
İnkılâb, 31 Temmuz 1909.
İnkılâb, 28 Ağustos 1909.
İnkılâb, 25 Eylül 1909.
Tanin, 30 Mayıs 1909.

1.3. Türk Tarih Kurumu Arşivi

Salname-i Vilayet-i Haleb; 1322(1904).
Salname-i Vilayet-i Haleb; 1323(1905).
Salname-i Vilayet-i Haleb; 1326(1908).

ARAŞTIRMA VE TETKİK ESERLER

Ahmet Rüstem Bey, La Guerre Mondiale et La Question Turco-Arménienne, çev.Cengiz Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2001.

André N. Mandelstam, La Société des Nations et les Puissances Devant Le Problème Arménien, Paris: 1923.

Arsen Avagyan&Gaidz F. Minassian, Ermeniler ve İttihat Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, Çev.Mutlucan Şahan, İstanbul: Aras Yay., 2005.

Ayfer Özçelik, Sahibini Arayan Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları, İstanbul: Tez Yay., 2001.

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, 1992.

Cemal Paşa, Hatıralar, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yay., M.Sıralar Matbaası, 1959.

Cemal Paşa, Hatırat(1913–1922), Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi, İstanbul: Nehir Yay., 2006.

Cemal Paşa, Hatırat, haz. Metin Martı, 5. b., İstanbul: Arma Yay., 1996.

Cezmi Yurtsever, Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi, İstanbul: Bayrak Yay., 1983.

Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Hareket-i İhtilaliyyesi, Haz.H.Erdoğan Cengiz, Ankara: 1983.

Esat Uras, Tarih'te Ermeniler ve Ermeni Meselesi, 2.b., İstanbul: Belge Yay., 1987.

Guenter Lewy, The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, Salt Lake City: University of Utah, 2005.

H.Charles Woods, The Danger Zone of Europe, Londra: Fisher Unwin, 1911.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, 3.cilt, 3. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4.cilt, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955.

James Bryce&Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916, çev.Atilla Tuygan&Jülide Değirmenciler, II.cilt, İstanbul, Pencere Yay., 2006.

Kamil E'l Bali E'l Halebî E's Şehru Bi'l-Gazzi, Kitabü Nehrü'z-zeheb Fî Tarih-i Haleb, E'd-doktor şevki Şa's-in E'd-doktor Mehmed Fahürî, 1. Dârü'l – Kalemü'l – Arab bî Haleb, 1991.

Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Yay., 1982.

Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Takvim-i Vekayi'de Ermenilerle İlgili Haberler”, Belleten, C.LV, S.212-214, Ankara: TTK Yay., 1991.

Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II.cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Nejla Günay, “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, cilt 1, sayı 1, kış 2007, s.115–126.

Nejla Günay, Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları, İstanbul: IQ Yay., 2007.

Nurşen Mazıcı, Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni(1878-1920), 2. b., İstanbul: Pozitif Yay., 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918), I.cilt, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002.

Pars Tuğlacı, Batı Ermenileri Tarihi, III.cilt, İstanbul: Pars Yay., 2004.

Recep Karacakaya, “İstanbul Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan ve Siyasî Faaliyetleri”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, 1.cilt, Ankara: ASAM, 2003.

Recep Karacakaya, Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908–1923), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Richard G. Hovannisian, “The Armenian Question, 1878-1923”, A Crime of Silence The Armenian Genocide, Preface by Pierre Vidal-Naquet, Bath: Pitman Pres, 1985.

Robert Mirak, Torn Between Two Lands Armenians in America, 1890 to World War I, Massachusetts: Harvard University Press, 1983.

Said Öztürk, Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı, I.cilt, İstanbul, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., 2006.

Salâhi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909), Belleten, C.LI, S.201, Ankara: TTK Yay., Aralık 1987.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II.Meşrutiyet Olayları(1908-1909), Haz: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara: TTK Yay., 1996.

Süleyman Kâni İrtem, Ermeni Meselesinin İçyüzü, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yay., 2004.

Talât Paşa'nın Anıları, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yay., 2003.

Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler Kitap 1, Çev. Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yay., 2004.

Vahakn N. Dadrian, İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Belge Yay., 2007.

Yalçın Özalp, Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş, yay. Yılmaz Akçakale, İstanbul: t.y.

Yusuf Ziya Bildirici, “Ermeni Soykırımı Aldatmacası ve 1919–1920 Adana Katliamları”, Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/01.php> , ss.4–5, (4 Ocak 2008).

Yusuf Ziya Bildirici, Adana’da Ermeniler’in Yaptığı Katliâmlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri, Ankara: Kök Yay., 1999.

UKDE KİTAPLIĞI

YAYINLANAN KİTAPLARIMIZ

1. Anılar ve İbretler / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
2. Gönül Dostu / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
3. Kurtuluştan Bir Kesit / *Esmâ YAKAR* (Mevcudu Yok)
4. Ruhların Parmakları / *Mehmet ALPEREN* (Mevcudu Yok)
5. Bu Sistemden İslama / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
6. Sultan Vahdettin ve Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelede /
Mehmet FATİŞOĞLU (Mevcudu Yok)
7. Sorgulanması Gereken Kavramlar / *Mehmet SERTPOLAT*
(M.Yok)
8. Necip Fazıl ve Mücadelesi / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
9. İslamlaşma Bilinci / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
10. Memleketime Dair / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
11. İslam Sancısı / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
12. Delil ve Hikmetleriyle İslam Fıkhı / *Ramazan PAK* (M. Yok)
13. Hayatı ve Mücadelesi ile Hafız Ali Efendi / *Yıldırım ALKIŞ –*
Serdar YAKAR (Mevcudu Yok)
14. Arş Gölgesi / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
15. Tasavvufun Anahtarı / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
16. Kahramanmaraş'ta Bayazıtogulları / *Bekir Sami BAYAZIT* (M.
Yok)
17. Güz Yağmurları / *Kadir TANIR* (Mevcudu Yok)
18. Betül'ün Günlüğü / *Elif Betül YAKAR* (Mevcudu Yok)
19. Kurtuluşumuzun Manevi Mimarları / *Mehmet ALPEREN* (M.
Yok)
20. Kurtuluşa Dair Üç Eser / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
21. Kıssa-ı Eshab-ı Kehf / *Yaşar ALPARSLAN* (Mevcudu Yok)
22. Bahçeci Hoca / *Ömer KAYA*
23. Kan Kırmızı Geceler / *M. Akif BALTUTAN*
24. Cahit Zarifoğlu / *Nazım ELMAS*
25. Hac Yolunda Gördüklerimiz / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (M.Yok)
26. Kabe Yolunda / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (Mevcudu Yok)
27. Yüz Yaşın Sırrı / *Ömer KAYA*

28. Mısır'da Hüküm Süren Çerkez Sultanları / Tercüme: *Kemal GÖRÜCÜ* (Mevcudu Yok)
29. Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri Kahramanmaraş Belediyesi Örneği / *Serdar YAKAR*
30. Mahalli Kelimeler Sözlüğü / *Ömer KAYA – Hacı Abdullah KOZAN*
31. Tarihi, Kültürü ve Sosyal Yapısı İle Kahramanmaraş'ta Ceridoğulları / *Serdar YAKAR – Ömer KAYA*
32. Kalbime Sığırdıramadıklarım / *Cuma TAHİROĞLU*
33. Gül Medeniyeti Kurtlar Sofrasında / *Cuma TAHİROĞLU*
34. Fıkıh Usulü / *Ramazan PAK*
35. Gönlümün Sesi / *Cuma TAHİROĞLU*
36. Milli Hassasiyet ve Manevi Mesuliyet / *Cuma TAHİROĞLU*
37. Alimin Önderliği / *Cemal NAR*
38. Münâcaât ve Na'tlar / *Yaşar ALPARSLAN*
39. Tarihte Alcı - Tecirli (Beğdili – İlbeyli – Elbeyli) Türkmenleri Soykimlikleri / *Mehmet ADİL (ALCIOĞLU)*
40. Dulkadir Beyliği Araştırmaları I / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
41. Heşt Bihışt –Kuruluştan Yükselişe Osmanlı Tarihi- / *İdris-i Bitlisî. Hazırlayan: Mehmet KARATAŞ, Selim KAYA, Yaşar BAŞ*
42. Maraş Yollarında / *Hasan Reşit TANKUT*
43. İstiklâl Savaşında Maraş / *Yaşar ALPARSLAN – Serdar YAKAR*
44. Gül Medeniyeti Çölde Bir Pınardır / *Cuma TAHİROĞLU*
45. Maraş Tarihi ve Coğrafyası / *Besim ATALAY*
46. Dulkadir Beyliği Araştırmaları II / *Hazırlayanla: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
47. Aşiretlerin İskanları / *Bekir Sami BAYAZIT*
48. Bir Hukuk Mücadelesi / *Serdar YAKAR*
49. Maraş Emîrleri / *Editörler: İlyas GÖKHAN / Selim KAYA*
50. Küskün / *Kadir TANIR*
51. Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları / *Mustafa ÇABUK*
52. Zeytin ve Çevresindeki Ermeni İsyancıları / *A. Latif DİNÇASLAN*
53. Âşık Durdu Mehmet Yoksul (Âşık Mahfuzî) Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*

54. Âşık Mustafâ Zülkadıroğlu Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
55. İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş / *Yrd. Doç. Dr. İlyas GÖKHAN, Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA*
56. Maraş Merkez Ağzı / *Mine KILIÇ*
57. Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi / *Dr. İsmail ALTINÖZ*
58. İlâveli Esmârü't-tevârih Maa Zeyl / *Mehmed Şemî Efendi, Hazırlayan: Dr. Mehmet KARATAŞ*
59. Muhammet Kâmil Ağdaş (Bahçeci Hoca) Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
60. Mevlid / *Mar'aşi Kurâ-zâde Nâdiri / Hazırlayan Gülcan Tamdır ALICI*
61. Osmanlı Diploması Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791) / *Uğur KURTARAN*
62. Maraş'ta Divanından Parça Kalmış Halk Şairleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
63. Türk Edebiyatında Maraşlılar / *Yaşar ALPARSLAN, Yard. Doç. Dr. Lütü ALICI, Serdar YAKAR*